

IGNACY KRASICKI

Część pierwsza

wolnelektury.pl

FUNDACJA
nowoczesna
Polska

IGNACY KRASICKI

Część pierwsza

Do króla

Im wyżej, tym widoczniej; chwale lub naganie¹
Podpadają królowie, najjaśniejszy panie!
Satyra prawdę mówi, względów się wyrzeka.
Wielbi urząd, czci króla, lecz sądzi człowieka.

Gdy więc ganię zdrożności i zdania mniej baczne²,

Pozwolisz, mości królu, że od ciebie zacznę. Jesteś królem, a czemu nie królewskim synem³?

To niedobrze; krew pańska jest zaszczyt przed gminem⁴.

Kto się w zamku urodził, niech ten w zamku siedzi;

Z tego powodu nasi szczęśliwi sąsiedzi.

Bo natura na rządzących pokoleniach⁵ zna się:

Inszym powietrzem żywi, inszą strawą pasie.

Stąd rozum bez nauki, stąd biegłość bez pracy;

Mądrzy, rządni, wspaniali, mocarze, junacy —

Wszystko im łatwo idzie; a chociażby który

Odstrychnął się na moment od swojej natury,

Znowu się do niej wróci, a dobrym koniecznie

Być musi i szacownym⁶ w potomności wiecznie.

Bo od czegoż poeci? Skarb królestwa drogi⁷,

Rodzaj możny w aplauzy⁸, w słowa nieubogi,

Rodzaj, co umie znaleźć, czego i nie było,

A co jest, a niedobrze, żeby się przyćmiło,

I w to oni potrafią; stąd też jak na smyczy

Szedł chwalcą za chwalonym, zysk niosąc w zdobyczy,

A choć który fałsz postrzegł, kompana nie zdradził;

Ten gardził, ale płacił, ów śmiał się, lecz kadził.

Tyś królem, czemu nie ja? Mówiąc między nami,

Ja się nie będę chwalił, ale przymiotami

Niezłymi się zaszczytam. Jestem Polak rodem,

A do tego i szlachcic, a choćbym i miodem

Szynkował, tak jak niegdyś ów bartnik w Kruszwicy⁹,

Czemuż bym nie mógł osieść na twojej stolicy?

Pozycja społeczna, Prawda,
Władza

Król

Krew

Natura, Pozycja społeczna

Poeta, Pochlebstwo

Król, Państwo, Polak,
Szlachcic, Władza

¹*Im wyżej, tym widoczniej* — im kto wyżej wyniesiony w społecznej hierarchii, tym baczniejszej poddany jest obserwacji. [przypis redakcyjny]

²*mniej baczne* — pochopne, nierozważne, nierozsądne. [przypis redakcyjny]

³Stanisław August był synem kasztelana krakowskiego, Stanisława Poniatowskiego. [przypis redakcyjny]

⁴Gminem nazywa Krasicki, zależnie od okoliczności, zarówno pospólstwo wiejskie i miejskie, jak i ogół szlachty; tu mowa o gminie szlacheckim. [przypis redakcyjny]

⁵*rządzące pokolenia* — dynastie panujących. [przypis redakcyjny]

⁶*szacowny* — wielce ceniony, poważany. [przypis redakcyjny]

⁷*drogi* — tu: wielki, bogaty. [przypis redakcyjny]

⁸*aplauz* — pochwała, poklask. [przypis redakcyjny]

⁹*bartnik w Kruszwicy* — legendarny Piast. [przypis redakcyjny]

Jesteś królem — a byłeś przedtem mości panem;
To grzech nieodpuszczony. Każdy, który stanem
Przedtem się z tobą równał, a teraz czić musi,
Nim powie: „najjaśniejszy”, pierw się zakrzusi¹⁰;
I choć się przyzwyczaił, przecie go to lechce:
Usty cię czi, a sercem szanować cię nie chce.
I ma słuszne przyczyny. Wszak w Lacedemonie¹¹
Zawždy siedział Tesalczyk¹² na Likurga¹³ tronie,
Greki archontów¹⁴ swoich od Rzymianów brali,
Rzymianie dyktatorów¹⁵ od Greków przyzwali¹⁶;
Zgoła, byle był nie swój, choćby i poblądził,
Zawždy to lepiej było, kiedy cudzy rządził.

Czyń, co możesz, i dzielmi sąsiadów zadziwiał,
Szczep nauki, wznos handel i kraj uszczęśliwiał —
Choć wiedzą, chociaż czują, żeś jest tronu godny,
Nie masz chrztu, co by zmazał twój grzech pierworodny.

Skąd powstał na Michała ów spisek zdradziecki?
Stąd tylko, że król Michał zwał się Wiszniowiecki.
Do Jana, że Sobieski, naród nie przywyka,
Król Stanisław dług płaci za pana stolnika¹⁷.
Czujesz to — i ja czuję; więc się już nie troszczę,
Pozwalam ci być królem, tronu nie zazdroszczę.

Żle to więc, żeś jest Polak; źle, żeś nie przychodzień;
To gorsza (luboć, prawda, poprawiasz się co dzień) —
Przecież muszę wymówić, wybac, że nie pieszczę —
Powieć więc bez ogródki: oto młodyś jeszcze.
Pięknież to, gdy na tronie sędziwość się mieści;
Tyś nań wstąpił mający lat tylko trzydzieści¹⁸,

Starość, Król

¹⁰mości pan — przyjęty powszechnie skrót tytułu grzecznościowego „miłościwy pan”, który przysługiwał każdemu szlachcicowi. Znana powszechnie w XVIII w. anegdota mówi, że Karol Radziwiłł, zwany „Panie Kochanku”, w czasie spotkania ze Stanisławem Augustem nie chciał tytułować go „najjaśniejszym panem”. [przypis redakcyjny]

¹¹Lacedemon — Sparta. [przypis redakcyjny]

¹²Tesalczyk — mieszkaniec Tesalii, jednego z państweczek starożytnej Grecji. [przypis redakcyjny]

¹³Likurg — półlegendarny twórca spartańskiego ustroju państwowego, który ukształtował się około VII w. p. n. e. [przypis redakcyjny]

¹⁴archontowie — „urzędnicy najwyżsi Rzeczypospolitej Ateńskiej postanowieni po dobrowolnej za ojczyznę śmierci ostatniego ich króla Kodrusa. [...] Urząd archontów był roczny, nie tylko zaś w Atenach, ale i w innych wielu miastach Grecji i Azji podobni urzędnicy ustanowieni byli”. (I. Krasicki, *Zbiór potrzebniejszych wiadomości*, Warszawa 1781–1783). [przypis redakcyjny]

¹⁵dyktator — w starożytnym Rzymie republikańskim nadzwyczajny urzędnik obdarzony pełnią władzy, mianowany na przeciąg 6 miesięcy w razie wielkiego niebezpieczeństwa. [przypis redakcyjny]

¹⁶Stanisław August w uwagach skierowanych do autora (w liście z 4 III 1779) nie zrozumiał ironii w przytoczonej przez Krasickiego bałamutnej, pseudohistorycznej argumentacji na poparcie tezy o konieczności pochodzenia króla z obcego domu panującego. Pisał on: „Ta asercja [twierdzenie] dwoista nie wiem, jak z historii może być dowiedziona” (I. Krasicki, *Pisma wybrane*, Warszawa 1954, t. IV, s. 248). [przypis redakcyjny]

¹⁷za pana stolnika — Stanisław August był przed elekcją, w latach 1755–1764, stolnikiem litewskim. Po w. 52 w redakcji satyry przesłanej królowi znajdowały się następujące dwa wiersze: „Los się u nas na królów rodowitych sroży, / Nikt prorokiem w ojczyźnie, wyrok to jest boży.” (I. Krasicki, *Satyry i listy*, s. 61). W pierwotnej redakcji satyry ww. 49–50 brzmiały: „Co sprawiło gołębski ów spisek zdradziecki, / Jeśli nie to, że Michał zwał się Wiszniowiecki.” (I. Krasicki, *Satyry i listy, wydanie krytyczne Ludwika Bernackiego*, Lwów 1908, s. 60–61). Dwuznaczność pierwszego z nich o konfederacji gołębskiej usunął Krasicki na życzenie króla, wobec czego pod „spiskiem zdradzieckim” można rozumieć jedynie konfederację szczebrzeszyńską. Została ona zawiązana w r. 1672, pod przewodnictwem Jana Sobieskiego, wówczas hetmana w. koronnego, przeciw Michałowi Korybutowi, wyniesionemu na tron przez popleczników dworu austriackiego. Podobnie jak późniejsza opozycja przeciw Janowi III, związanemu ze stronnictwem francuskim, była ona raczej, nie jak chce Krasicki — wystąpieniem szlachty przeciwko królowi–rodakowi, ale wyrazem walki o władzę między stronnictwami magnackimi, szukającymi poparcia u dworów zagranicznych. Krasicki robi tu oczywistą aluzję do tarć między stronnictwem Czartoryskich, które przeprowadziło wybór Stanisława Poniatowskiego na króla, a zwolennikami kandydatury saskiej. [przypis redakcyjny]

¹⁸mający lat tylko trzydzieści — gdy Stanisław August obrany został w r. 1764 królem, liczył 32 lata. [przypis redakcyjny]

Bez siwizny, bez zmarszczków: zakał¹⁹ to nie lada.
Wszak siwizna zwyczajnie talenta posiada,
Wszak w zmarszczkach rozum mieszka, a gdzie broda siwa,
Tam wszelka doskonałość zwyczajnie przebywa.

Nie byleś, prawda, winien temu, żeś nie stary;
Młodość, czerstwość i rzeškość pięknież to przywary,
Przecież są przywarami. Aleś się poprawił:
Już cię tron z naszej łaski siwizny nabawił.
Poczekaj tylko, jeśli zstarzec ci się damy,
Jak cię tylko w zgrzybiałym wieku oglądamy²⁰,
Będziem krzyzczyć na starych, dlatego żeś stary.

To już trzy, com ci w oczy wyrzucił, przywary.
A czwarta jaka będzie, miłościwy panie?
O sposobie rządzenia niedobre masz zdanie.
Król nie człowiek. To prawda, a ty nie wiesz o tym;
Wszystko ci się coś marzy o tym wieku złotym²¹.
Nie wierz bajkom! Bądź takim, jacy byli drudzy.
Po co tobie przyjaciół? Niech cię wielbią słudzy.
Chcesz, aby cię kochali? Niech się raczej boją.
Cóżeś zyskał dobrocią, łagodnością twoją?
Zdzieraj, a będziesz moźnym, gnęb, a będziesz wielkim;
Tak się wślawisz a przeciw nawałnościom wszelkim
Trwale się ubezpieczysz. Nie chcesz? Tym ci gorzej:
Przypadać będą na cię niefortuny²² sporzej.
Zniesiesz mężnie — cierpże z tym myślenia sposobem;
Wolę ja być Krezusem²³ anizeli Jobem²⁴.

Świadczysz, a na złe idą dobrodziejstwa twoje.
Czemuż świadczysz, z dobroci gdy masz niepokoje?
Bolejesz na niewdzięczność — alboż ci rzecz tajna,

Że to w płacy za łaski moneta zwyczajna? Po co nie brać szafunku starostw, gdy dawano?

Po tym ci tylko w Polsce króle poznawano.

A zagrane wspaniałą miłością ojczyzny,

Kochały patryjoty dawcę królewsczyzny²⁵. Księgi lubisz i w ludziach kochasz się uczonych;

I to źle. Porzuć mędrków zabałamuconych.

Żaden się naród księgą w moc nie przysposobił:

Król, Przemoc, Władza

Korzyść

Mądrość, Mędrzec, Nauka,
Przemoc

Książka

¹⁹zakał — wada, przywara. [przypis redakcyjny]

²⁰oglądamy — ujrzemy, zobaczymy. [przypis redakcyjny]

²¹ci się coś marzy o tym wieku złotym — aluzja do ambitnych planów Stanisława Augusta, którego dążeniem było zrealizowanie „złotego wieku” kultury polskiej na wzór Oktawiana Augusta, pierwszego cesarza starożytnego Rzymu. [przypis redakcyjny]

²²niefortuna — niepowodzenie, nieszczęście. [przypis redakcyjny]

²³Krezus (VI w. p.n.e.) — ostatni król Lidii (w Azji Mniejszej), ze względu na swe olbrzymie bogactwa uważał się za najszczęśliwszego z ludzi. [przypis redakcyjny]

²⁴Job — Hiob, postać biblijna, człowiek przyjmujący z całkowitą rezygnacją najcięższe doświadczenia zsyłane nań przez Boga. „Przykład cierpliwości” — pisze o nim Krasicki, (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Po w. 86 następowały cztery wiersze: „Co po tym, że po śmierci pochwałę zamruczą, / Kiedy mnie w życiu zhańbią, zmartwią i dokuczają, / Z tych, co na tronie rzymskim rząd trzymali świata, / Żył Neron lat piętnaście, a Tytus dwa lata.” (I. Krasicki, *Satyry i listy*, s. 62) W przesłanym królowi odpisie ww. 1–2 zostały opuszczone, natomiast ww. 3–4 usunął Krasicki na skutek uwagi adresata satyry, który pisał: „Podobno lepiej opuścić wcale te dwa wiersze, bo lubo i tu kawałek żartu jest zawarty, ale jednak coś niemilo igrać z imieniem obrzydłym Nerona, którego los tu się skazuje niby za pożądanyszy nad los Tytusa”. (I. Krasicki, *Pisma wybrane*, t. IV, s. 248). [przypis redakcyjny]

²⁵królewsczyzny — „Królewsczyzny, dobra niegdyś stołu królewskiego, obrócone na nadgodę zasług i stąd pospolicie nazwane *panis bene merentium* (chleb dobrze zasłużonych). Dwojakiej były natury: jedne z jurysdykcją (tzw. starostwa), drugie żadnego nie mają obowiązku i te się tenutami albo dzierżawami nazywały. Przedtem według upodobania król jednej osobie kilka królewsczyzn bez jurysdykcji nadawał [...]. Starostowie pograniczni, choć bez jurysdykcji, zamków i granic strzec powinni. Lustracja królewsczyzn co lat 5 być powinna i kwarta z nich sprawiedliwa, to jest czwarta część dochodów do skarbu publicznego idzie”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Na sejmie rozbiorowym w r. 1775 rozdawnictwo starostw i królewsczyzn wyjęte zostało spod praw przysługujących królowi. [przypis redakcyjny]

Mądry przedysputował, ale głupi pobił.
Ten, co niegdyś potrafił floty duńskie chwycić —
Król Wizimierz²⁶ — nie umiał pisać ani czytać²⁷.
Waszej królewskiej mości nie przepię²⁸, jak widzę,
W tym się popraw przynajmniej, o co ja się wstydzę.
Dobroć serca monarchom wcale nie przystoi:
To mi to król, co go się każdy człowiek boi,
To mi król, co jak spojrzę, do serca przeniknie.
Kiedy lud do dobroci rządzących przywyknie,
Bryka, mościwy królu, wzgląd wspacznie obróci²⁹:
Zły, gdy kontent, powolny³⁰, kiedy się zasmuci.

Król, Władza, Strach

Nie moje to jest zdanie, lecz przez rozum bystry
Dawno tak osądziły przezorne ministry:
Wiedzą oni (a czegoż ministry nie wiedzą?),
Przy sterze ustawicznie, gdy pracują, siedzą,
Dociekli, na czym sekret zawisł panujących.

Serce

Z tych więc powodów, umysł wskroś przenikających,
Nie trzeba, mości królu, mieć łagodne serce:
Zwycięż się, zgaś ten ogień i zatłum w iskiec.

Żeś dobry, gorszysz wszystkich, jak o tobie słyszę, I ja się z ciebie gorszę i satyry piszę;
Bądź złym, a zaraz kładąc twe cnoty na szalę,
Za to, żeś się poprawił, i ja cię pochwałę.

Świat zepsuty

Wolno szaleć młodzieży, wolno starym zwodzić,
Wolno się na czas³¹ żenić, wolno i rozwodzić,
Godzi się kraść ojczyznę ławą i powolną;
A mnie sarkać na takie bezprawia nie wolno?³²
Niech się miota złość na cię i chytrność bezczelna —
Ty mów prawdę, mów śmiało, satyro rzetelna.

Prawda

Gdzieżes, cnoto? gdzieś, prawdo? gdzieście się podziąły?
Tuście niegdyś najmiłsze przytulenie miały.
Czcili was dobre nasze ojcy i pradziady,
A synowie, co w bite³³ wstąpić³⁴ mieli ślady,
Szydząc z świętej pocziwych swych przodków prostoty,

Ojciec, Syn

²⁶król Wizimierz — w *Kronice uszytkiego świata* Marcina Bielskiego (Kraków 1551) znajduje się wzmianka o Wizimierzu, synu Lecha, legendarnym królu polskim, zwycięzcy floty duńskiej. Postać Wizimierza spotykamy u Krasickiego również w *Historii*. [przypis redakcyjny]

²⁷Niektórzy historycy literatury (np. J. Kleiner) interpretują te wiersze (97-100) jako rzeczywisty zarzut Krasickiego wobec króla. Zapewne i współcześnie panowała taka opinia, bo w artykule pt. *O stanie rycerskim* Krasicki broni się przeciw niej i wyjaśnia właściwą intencję aluzji: „mniemają źle rzecz biorący, iż żart, umyślnie na poparcie przeciwnego zdania wyrzeczony, ściśle za prawdę brać należy. Znać, iż bez uwagi czytali pismo, inaczej poznaliby, do czego zmierza. Zmierza zaś do wyśmiania dawnych przesądów, które były skutkiem grubej i dzikiej niewiedomości”. (I. Krasicki, *Dzieła prozą*, Warszawa 1803-1804, t. VI, s. 426; w cyklu *Uwagi*). [przypis redakcyjny]

²⁸przepięć — przekonać. [przypis redakcyjny]

²⁹wzgląd wspacznie obróci — przychylność zrozumie opacznie. [przypis redakcyjny]

³⁰powolny — zgodny, uległy. [przypis redakcyjny]

³¹na czas — czasowo, na pewien czas. [przypis redakcyjny]

³²J. Kleiner wskazuje na wyraźne pokrewieństwo tych wierszy z odpowiednimi wierszami pierwszej satyry Juwenalisa, który pisze: „Jaż tego nie uznaj za godne oświetlenia lampą wenuzyńską (Horacjuszową)? Jaż tego nie miałbym poruszyć?” (J. Kleiner, *Pierwszy cykl „Satyr” Krasickiego*, [w książce:] *O Krasickim i o Fredrze. Dziesięć rozpraw*, Wrocław 1956, s. 59). [przypis redakcyjny]

³³bite — ubite, utarte. [przypis redakcyjny]

³⁴wstąpić — wstępować. [przypis edytorski]

Za blask czczego poloru³⁵ zamienili cnoty.
Słów aż nadto, a same matactwa i łgarstwa;
Wstręt³⁶ ustał, a jawnego sprośność niedowiarstwa
Śmie się targać na święte wiary tajemnice;
Jad się szerzy, a źródło biorąc od stolice,
Grozi dalszą zarazą. Pełno ksiąg bezbożnych,
Pełno mistrzów zuchwałych, pełno uczniów zdrożnych;
A jeśli gdzie się cnota i pobożność mieści,
Wyśmiewa ją zuchwałość, nawet w płci niewieściej,
Wszędzie nierząd, rozpusta, występki szkaradne.
Gdzieżeście, o matrony święte i przykładne?
Gdzieżeście, ludzie prawi, przystojna młodzieży?
Oślepił tłuszcza bezbożna w otchłań zbytków bieży.
Co zysk podły skojarzył, to płochość rozprzęże;
Wzgardziły jarzmem cnoty i żony, i męża,
Zapamiętałe dzieci rodziców się wstydzą,
Wadzą się przyjaciele, bracia nienawidzą,
Rwą krewni łup sierocy, łzy wdów piją zdrajce,
Oczyszcza wzgląd nieprawy³⁷ jawne winowajcę.
Zdobycz wieków, zysk cnoty posiadają zdzierce,
Zwierzchność bez poważenia, prawo w poniewierce.
Zysk serca opanował, a co niegdyś tajna³⁸,
Teraz złość na widoku³⁹, a cnota sprzedajna.

Upadek

Kobieta

Duchy przodków, nadgrody cnót co używacie,
Na wasze gniazdo okiem jeżeli rzucacie,
Jeśli odgłos dzieł naszych was kiedy doleci,
Czyż możecie z nas poznać, żeśmy wasze dzieci?
Jesteśmy, ale z gruntu skażeni, wyrodni,
Jesteśmy, ależ tego nazwiska niegodni.

To, co oni honorem, poczcziwością zwali,
My prostotą⁴⁰ ochrzcili; więc co szacowali,
My tym gardziem, a grzeczność⁴¹ przenosząc nad cnotę,
Dzieci złe, psujem ojców poczcziwych robotę:
Dobra była uprawa, lecz złe ziarno padło,
Stądci teraz Feniksem⁴² prawie zgodne stadło:
Zysk małżeństwa kojarzy, żartem jest przysięga,
Lubieżność wspaja węzły, niestatek rozprzęga⁴³,
Młodzież próżna nauki⁴⁴, a rozpusty chciwa,
Skora do rozwiązłości, do cnoty leniwa.

Małżeństwo

³⁵czczy polor — zewnętrzna, pozorna ogląda, elegancja. [przypis redakcyjny]

³⁶wstręt — tu: odraza, opór wobec zła. [przypis redakcyjny]

³⁷wzgląd nieprawdy — niesprawiedliwa opinia. [przypis redakcyjny]

³⁸tajna — tajona, ukrywana. [przypis redakcyjny]

³⁹na widoku — jawna, publiczna. [przypis redakcyjny]

⁴⁰prostota — prostactwo. [przypis redakcyjny]

⁴¹grzeczność — układność. [przypis redakcyjny]

⁴²Feniks — niezwykle, rzadkie zjawisko. Feniks był to mityczny ptak Egipcjan, który w pewnych odstępach czasu miał przelatywać z Arabii do Heliopolis (Egipt), aby w świątyni bożka słońca spłonąć na stosie, a następnie odrodzić się z popiołów. „O nim powiadano, jakoby ze wszystkich ptaków był najpiękniejszy i jeden szczególnie w swoim rodzaju”. (P. Chompre, *Słownik mytologiczny [...] w polskim języku [...] od ks. Dominika Szybińskiego*, wyd. 2, Warszawa 1784). [przypis redakcyjny]

⁴³Krasicki wskazuje na niebezpieczeństwo dość powszechnego współcześnie rozkładu instytucji małżeństwa. W czasach stanisławowskich niepomierzenie rozmnożyły się rozwody, jeszcze w XVII w. dość rzadkie. Karpiński w *Pamiętnikach* tak zobrazował ówczesną sytuację obyczajową: „Rozpusta miasta Warszawy do tego stopnia przysła, że w mieście tym (śmiało powiedzieć można) dziesięć razy więcej rozwodów było niżeli w Polsce i Litwie łącznie. Nawet już w zwyczaj między możniejszymi przy pisaniu ślubnych intercyz weszło, ażeby się która by strona rozwodzić chciała, to drugiej pewną sumę płacić obowiązana była”. (F. Karpiński, *Pamiętniki*, Poznań 1844, s. 87). [przypis redakcyjny]

⁴⁴próżna nauki — nie posiadająca nauk, niewykształcona. [przypis redakcyjny]

Zapamiętałe⁴⁵ starcy, zhańbione przymioty,
Śmieje się zbrodnia syta z pognębionej cnoty.
Wstyd ustał, wstyd, ostatnia niecnoty zapora;
Złość zaraźna w swym źródle, a w skutkach zbyt spora⁴⁶,
Przeistoczyła dawny grunt ustaw pocziwych;
Chłubi się jawna kradzież z korzyści zelżywych.
Nie masz jarzma, a jeśli jest taki, co dźwiga,
Nie włożyła go cnota — fałsz, podłość, intryga.

Płodzie szacownych ojców noszący nazwiska!
Zewsząd cię zasłużona dolegliwość ściska;
Sameś sprawcą twych losów. Zdrożne obyczaje,
Krnąbrność, nierząd, rozpusta, zbytki gubią kraje.
Próżno się stan⁴⁷ mniemaną potęgą nasrożył,
Który na gruncie cnoty rządów nie założył.
Próżno sobie podchlebia. Ten, co niegdyś sływał,
Rzym cnotliwy zwyciężał, Rzym występny zginął.
Nie Goty i Alany⁴⁸ do szczętu go zniosły:
Zbrodnie, klęsk poprzedniki i upadków pošy,
Te go w jarzmo wprawiły; skoro w cnotcie stygnał,
Upadł — i już się więcej odtąd nie podźwignął.

Był czas, kiedy błąd ślepy nierządem się chlubił⁴⁹.
Ten nas nierząd, o bracia, pokonał i zgubił,
Ten nas cudzym w łup oddał, z nas się złe zaczęło;
Dzień jeden nieszczęśliwy⁵⁰ zniszczył wieków dzieło.

Padnie słaby i leże⁵¹ — wzmoże się wspaniały:
Rozpacz — podział nikczemnych⁵²!
Wzmagają się wały⁵³,
Grozi burza, grzmi niebo; okręt nie zatonie.
Majtki zgodne z żeglarzem, gdy staną w obronie;
A choć bezpieczniej okręt opuścić i płynąć,
Pocziwej być w okręcie, ocalić lub zginąć.

Kłęska, Państwo

Ojczyzna, Burza,
Obowiązek, Odwaga, Walka

Złość ukryta i jawna

Łatwiej nie lgać poetom, ministrom nie zwodzić,
Łatwiej głupiego przeprzeć⁵⁴, wodę z ogniem zgodzić
Niż zrachować filuty⁵⁵: ciżba, wojsko spore.

Fircyk

⁴⁵zapamiętałe — niebaczne. [przypis redakcyjny]

⁴⁶spora — prędko. [przypis redakcyjny]

⁴⁷stan — państwo. [przypis redakcyjny]

⁴⁸„Alani — naród Scytii. [...] Prokopiusz nazywa ich Gotami. [...] Naród ten dziki najwięcej pod namiotami przebywał, nauk i kunsztów nie znał, obyczajów był grubych, chciwości niepohamowanej. W wojnie byli biegłymi i nad zwyczaj podobnych sobie umieli karność i porządek zachowywać”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Koczownicze te plemiona barbarzyńskie przez najazdy i podboje prowincji cesarstwa rzymskiego (I–V w.) przyczyniły się do jego upadku. [przypis redakcyjny]

⁴⁹błąd ślepy nierządem się chlubił — aluzja do głoszonego przez szlachtę, szczególnie w epoce saskiej, hasła: „Polska nierządem stoi”. [przypis redakcyjny]

⁵⁰Dzień jeden nieszczęśliwy — mowa zapewne o zatwierdzeniu pierwszego rozbioru Polski przez sejm w dniu 30 IX 1773 r. [przypis redakcyjny]

⁵¹leże — poleganie, zginie. [przypis redakcyjny]

⁵²podział nikczemnych — udziałem słabych, niedołączyń. [przypis redakcyjny]

⁵³wały — fale [przypis edytorski]

⁵⁴przeprzeć — przekonać. [przypis edytorski]

⁵⁵filuty — mianem filutów określa Krasicki charakterystycznych dla powstającego wówczas w Polsce życia wielkemiejskiego, wszelkiego rodzaju frantów, szulerów, lichwiarzy. Do tej samej grupy obyczajowej zalicza (mimo że nie posługuje się tym wyrazem) „fircyków”, modnych lekkoduchów, wytwór kosmopolitycznej kultury salonowej. Fircyka zwalczała satyra i komedia obyczajowa (np. Franciszek Zabłocki, *Fircyk w zalotach*,

Skąd zacząć? Spośród tłumu na hazard⁵⁶ wybiorę.

Wojciech jadem zaprawny, co go wewnątrz mieści,
Zradnie wita, pozdrawia, całuje i pieści,
W oczy ściska, w bok patrzy, a gdy ludzi wdzięcznie,
Cieszy się wewnątrz zdrajca, że oszukał zręcznie.

Czyni źle, bo gust w samej upatruje złości.
Zradza, byleby zdradził, a ten zysk chytróści
Stawia mu z cudzych trosków wdzięczne widowiska.
Najmilszy jego napój ła, którą wyciska.

Co słowo — sztuka zradna, co krok — podstęp nowy;
Zdrajca czynami, gestami, milczeniem i słowy.

Na kogo tylko spojrzę, stawia zaraz sidła,
A gdy się coraz wzmaga złość jego obrzydła,
Jak pająk, co snuł z siebie, rozpostarłszy sieci,
Czuwa wśród pasm zawitych, rychło w nie kto wleci.

Uśmiech jego nieprawy zmyka się⁵⁷ po twarzy,
W oczach skra zajadłości błyszczą się i żarzy:
Spuszcza je na blask cnoty, a zjadle⁵⁸ pokorny,
Sili się swej niecnocie kształt nadać pozorny⁵⁹.

Próżna praca. Sama się złość z czasem odkrywa.
Spada maszka⁶⁰, a zdrajca, co pod nią przebywa,
Tym jeszcze wszeteczniejszy, im dłużej był tajny.

Ten, co ma umysł zwrotny⁶¹, a język sprzedajny,

Idzie za nim Konstanty, szczęśliwy, że wygrał,
A co w pierwszych początkach żartował i igrał,
Czyniąc jak od niechcenia, gdy sztucznie⁶² się czaił,
Tak kunszt zradnych podstępów dowcipnie utaił,

Iż ten, co oszukany, nie wie, jak wpadł w pęta;
Wpadł jednak, a fortelnie sztuka przedsięwzięta
Tego, co ją dokazał, uczyniła sławnym.

A poczciwość? Ten przymiot służył czasom dawnym;

A kto wie, czy i służył? Każdy wiek miał lotrów,

A co my teraz mamy i Pawłów, i Piotrów.

Miał Rzym swoje Werresy⁶³, swoje Katyliny⁶⁴,

Zdrada

Łzy

Maska

1781). Zasadnicze cechy firyka pokazuje Naruszewicz w szkicu satyrycznym *Firyk*: Firyk grzeczny kawaler — każdy mi powiada. / Znam go. Je smaczno, pije dobrze, wiele gada. / A na czymże ta grzeczność firyka zależy? / Czy że mu dziwnym kształtem fryzura się jeży? / Czy że jaki wygwizdże włoski kancik kusy? / Czy że wonnymi cały pachnie spirytusy? / Na piatach się wykręca, lata jak sparzony / Udając Arlekina z lisimi ogony? / Czy że się rozwalwszy grądal na kanapie / W przytomności znaczniejszych jako wielbłąd sapie? / Czy że swą przed zwierciadłem piękność rozpościera? / Cukrowe kartki pisze i sam je odbiera? / Czy że się coraz w modne suknie stroi ładnie? / Gładko tnie w maryjasza, gładziej karty kradnie? / Bluzga, co ślina niesie, nie ma w gębie tamy, / Gorsząc młodzież niewinną i uczciwe damy? / Czy że z wielkim rękawem, z buczną miną chodzi, / Przymawia i przeprasza, łąe i ludzi zwodzi? / Bierze wszystko na kredyt, a gdy mu dopieczce / Pan dłużnik, incognito z miasta gdzieś uciecze? / Czy że się sam powozi lub gdy zima stanie, / Trzaska biczem misternie usiadłszy za sanie? / Och, kiedyż firyk grzecznym kawalerem takim, / Któż będzie sowiżrałem, głupcem i pustakiem? / *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, 1771, t. III, cz. I, s. 175–176). [przypis redakcyjny]

⁵⁶na hazard — na ślepo, na chybił trafiał. [przypis redakcyjny]

⁵⁷zmykać się — pełzać, ślizgać się. [przypis redakcyjny]

⁵⁸zjadle — jadowicie, zabójczo. [przypis redakcyjny]

⁵⁹pozorny — wspaniały, świetny. [przypis redakcyjny]

⁶⁰maszka — maska; por. maszkaron. [przypis redakcyjny]

⁶¹zwrotny — przewrotny. [przypis redakcyjny]

⁶²sztucznie — przebiegle, chytrze. [przypis redakcyjny]

⁶³Werres — Gaius Verres (ok. 119—ok. 43 p. n. e.) jako wysoki urzędnik w Rzymie i prowincjach rzymskich zasłynął z nadużyć i gwałtów; „[...] przeciw niemu o zdzierstwa stawał Ciceru imieniem miast i obywatelów Sycylii, oracje, które miał, powszechnym nazwiskiem mianują się Verrinae”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*) [przypis redakcyjny]

⁶⁴Katylina — Lucius Sergius Catilina (ok. 10–62 p. n. e.) — zrujnowany arystokrata rzymski, organizator spisku przeciw republice, odkrytego i udaremnionego przez Cicerona. Dla Krasickiego był Katylina typem politycznego warchoła. [przypis redakcyjny]

Był ten czas, kiedy Kato⁶⁵, z pocziwych jedyny,
Silił się przeciw zdrajcom sam i padł w odporze.

Nie w tak dzikim już teraz jest cnota humorze⁶⁶,
Umie ona, gdy trzeba, zyskowi dogadzać:
Człowiek grzeczno–pocziwy, kiedy kraść i zdradzać
Nakaże okoliczność, zdradzi i okradnie,
Ale zdradzi przystojnie⁶⁷ i zedrze przykładnie,
Ale wdzięcznie oszuka, kształtnie przysposobi,
Ochrzci cnotą szkaradę i złość przyozdobi,
A choć zraza sumnienie⁶⁸, niebo straszy gromem,
Śmieje się, zdradza, kradnie — i jest galantem⁶⁹.

Więc pocziwych aż nadto. Paweł trzech mszów⁷⁰ słuchał,
Zmówił cztery różańce, na gromnice dmuchał,
Wpisał się w wszystkie bractwa, dwie godziny klęczał,
Krzywił się, szeptął, mrugał i wzdychał, i jęczał,
A pieniądze dał w lichwę. Święte są pacierze,
Zdatne bractwa⁷¹, lecz temu, co daje, nie bierze.
Syp fundusze, a kradnij, Bóg ofiarą wzgardzi.
Tacy byli, mniemaną pobożnością hardzi,
Owi faryzeusze⁷² i wyschli, i smutni,
A w łakomstwie niesyci, w dumie absolutni,
Mściwi, krnąbrni, łakomi, nieludscy, oszczerce.
Próżne, Pawle, ofiary, gdzie skażone serce:
Krzyw się, mrugaj, bij czołem, klęcz, szep taj i dmuchaj,
Zmów różańców bez liku, bez liku mszów słuchaj,
Jeśliś zdrajca, obłudnik, darmo kunsztu⁷³ szukasz,
Możesz ludzi omamić, Boga nie oszukasz.

Brzydzi się niecnotliwym Jędrzej hipokrytą,
A natychmiast zbyt szczerzy, nie już złością skrytą,
Ale jawnym wzgorszeniem zaraża i truje⁷⁴,
Pyszny mnóstwem szkarady, hańbą tryumfuje.
Zrzucił szacowną cnoty i wstydu zaporę,
A widząc skutki jadu i łatwe, i spore,
Stał się mistrzem bezbożnych. Ma uczniów bez liku.
Leżą grzecznych⁷⁵ bluźnierców dzieła na stoliku;
Gotowalniane mędracy, tajemnic badacze,
Przewodniki złudzonych, wieków poprawiacze⁷⁶,

⁶⁵Kato — Marcus Portius Cato, zwany Młodszym (95–46 p. n. e.), nieprzejednany obrońca ginącego ustroju republikańskiego. Kato zwalczał dyktaturę Juliusza Cezara, a nie chcąc mu ulec odebrał sobie życie. [przypis redakcyjny]

⁶⁶Nie w tak dzikim... jest cnota humorze — cnota nie jest już tak bezkompromisowa. [przypis redakcyjny]

⁶⁷przystojnie — przyzwoicie, porządnie. [przypis redakcyjny]

⁶⁸zraza sumnienie — sumienie go odstręcza. [przypis redakcyjny]

⁶⁹galantom (z franc. *galant homme*) — człowiek przyzwoity, bez zarzutu, w salonowym, dworskim rozumieniu tych wyrazów. [przypis redakcyjny]

⁷⁰mszów — mszy. [przypis edytorski]

⁷¹bractwa — stowarzyszenia religijno–dobroczynne, które rozmnożyły się niepomierne u schyłku XVII w., stając się ośrodkami dziwacznej, obłudnej dewocji. [przypis redakcyjny]

⁷²faryzeusze — polityczno–religijne konserwatywne stronnictwo żydowskie w Palestynie, odznaczające się formalistycznym stosunkiem do starych praw i obyczajów religijnych, a w wyniku tego fałszywą, uprawianą na pokaz pobożnością. Wbrew utartemu zwyczajowo przekonaniu, znajdującemu odzwierciedlenie i u Krasickiego, że byli przeciwnikami Jezusa i jego uczniów, wielu faryzeuszów znalazło się wśród chrześcijan (m.in. św. Paweł). [przypis redakcyjny]

⁷³kunszt — podstęp, fortel. [przypis redakcyjny]

⁷⁴jawnym wzgorszeniem zaraża i truje — jako przeciwstawienie obłudnego świętoszka pokazuje tu Krasicki młodego franta, pozbawionego wszelkich norm etycznych, szermującego nadto hasłami antyreligijnymi. [przypis redakcyjny]

⁷⁵grzeczny — wytworny. [przypis redakcyjny]

⁷⁶grzeczni bluźniercy, gotowalniani mędracy, wieków poprawiacze — rekrutują się z pilnych czytelników rozwiązywałych romansów, o których Krasicki tak pisze: „Za ostatni rodzaj romansów kłaść należy te, które się oby- czajności istotnie sprzeciwiają, a którymi na nieszczęście zarzuceni jesteśmy. Apulejusz i Petroniusz pierwsze

Cnota, Upadek

Grzeczność, Kłamstwo,
Pozory

Bóg, Obyczaje, Pieniądz,
Religia, Świętoszek

Obyczaje, Religia, Upadek

Co w zuchwałych zapędach chcąc rzeczy dociekać,
Śmieją prawdzie uwłoczyć i na jawność szcekać;
Czcze światła, dymy znikłe⁷⁷... Lecz z widoków sprośnych
Zwróćmy oczy. Już nadto tych scen zbyt żalosnych.

Dumny Jan pokrewieństwem i Litwy, i Polski,
Że go uczył Niesiecki⁷⁸, Paprocki, Okolski⁷⁹,
Rozumie, iż za znową ugodną i wspólną
Wszystkim cierpieć należy, jemu szaleć wolno.
Rozumie, iż gdy tytuł zaczyna od „jaśnie”⁸⁰,
Przy tym blasku i rozum, i cnota przygaśnie;
Nadstawia się⁸¹ i gardzi. Mikołaj bogaty,
Choć go jaśnie wielmożne nie czczą antenaty,
Śmieje się z oświeconych, co złotem nie świecą.
To u niego zacności i szczęścia skarbnicą,
To rozum, to nauka, w tym się wszystko mieści:
Szóstak⁸² groszy dwanaście, a złoty trzydzieści.
Jakże zebrał? Dość, że ma; czy ukradł, czy zdradził.
Mikołaj pan, choć filut, bo skarby zgromadził,
Bo posiada po panach folwarki i włości;
Jak zechce, przyjdzie i do jaśnie wielmożności.
Woli być mości panem, a z sum pożyczonych
Brać lichwę od dłużników jaśnie oświeconych.

Dumą wewnątrz nadęci, zbytkiem podupadli,
Nie wstydzą się ci żebrać u tych, co je skradli⁸³;
Oszukani, klną na dał, a łaszą się z bliska,
Śmieje się pan Mikołaj, a majątność zyska.
Za jedną, która poszła, w rok idzie i druga,
Aż ów lichwiarz pokorny, uniżony sługa,
Większy pan niż jegomość, którego wielmożni⁸⁴;
Tak lecą w zradne sidła młodzi, nieostrożni.

Omamiony nieprawym polorem i gustem,
Piotr, co zaczął być stratnym⁸⁵, jest teraz oszustem.
Gdy nie ma wsi na zastaw, dopieroż pieniędzy,
Chcąc uniknąć i głodu, i zimna, i nędzy,
Istotną dolegliwość gdy, jak może, tai,
Wiąże się z towarzyszmi, podchlebia i rai,
Czatuje, jak by ze wsi domatora dostać,
A uprzejmego biorąc przyjaciela postać,

Szlachcic

Bogactwo, Pieniądz,
Pozycja społeczna

Mieszczanin, Szlachcic

Podstęp, Przyjaźń, Szlachcic

trzymają miejsce w tych pismach co do czasu. W nieuczciwości i niewstydzicie teraźniejszy wiek trzyma pierwszeństwo; zraża się pióro na określenie i obwieszczenie dzieł takowych, gdzie z jawnym bluźnierstwem mieści się bezczelna rozwiążność. Z tego to czytelnictwa pleć nawet, którą niegdyś wstydliwą zwano, nauczyła się nie rumienić. Brakuje na polorze modnym mędrcom, gdy ksiąg takowych nie są wiadomi, a przynajmniej gdy ich w zbiorze bibliotek swoich nie mieszczą; już i po gotowalniach ukazywać się zaczynają, a z tego czytelnictwa jakowy pożytek, każdy z tego, co widzi i słyszy, domysleć się może”. (I. Krasicki, *Dzieła prozą*, t. VI, s. 392. Artykuł: *Romanse* w cyklu *Uwagi*). [przypis redakcyjny]

⁷⁷znikłe — przemijające, znikome. [przypis redakcyjny]

⁷⁸Niesiecki Kasper — jezuita, autor herbarza polskiego (wyd. 1728–1743), o którym Krasicki pisze: „Dzieło to ze wszech miar szacowne, erudycją niezmierną i pracą nadzwyczajną w autorze obwieszcza. Pisać albowiem jednemu dzieło, zgromadzenia całego usilności potrzebujące, dowieść je do stopnia takowego, iż osobliwie co do krytyki, prym innym księgom tymi czasy wydanym bierze, rzecz jest podziwiania, a przeto słusznego uwielbienia godną”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Krasicki uzupełniał dzieło Niesieckiego. [przypis redakcyjny]

⁷⁹Bartosz Paprocki, Szymon Okolski — autorzy herbarzy polskich w XVI i XVII w. [przypis redakcyjny]

⁸⁰tytuł zaczyna od „jaśnie” — w dawnej Polsce każdy urząd, choćby nominalny, dawał prawo do tytułu „jaśnie wielmożny”. [przypis redakcyjny]

⁸¹nadstawia się — pyszni się, wywyższa. [przypis redakcyjny]

⁸²Szóstak — srebrna moneta wartości 6 groszy miedzianych; złoty liczył 4 grosze srebrne, a 30 miedzianych. [przypis redakcyjny]

⁸³je skradli — okradli ich. [przypis redakcyjny]

⁸⁴wielmożnić — tytułować „jaśnie wielmożnym”. [przypis redakcyjny]

⁸⁵stratny — utracjusz, marnotrawca. [przypis redakcyjny]

Zaczyna rządy w domu, częstuje i sprasza,
Dobry gust gospodarza wielbi i ogłasza,
W spółce jest do wszystkiego, choć pieniędzy nie ma,
I poty w więzach tego, co usidlił, trzyma,
Aż go sobie we wszystkim uczyni podobnym.
Więc ten, co niegdyś oczy pasł gustem ozdobnym⁸⁶,
Wraca do domu zdarty, smutny, po kryjomu,
Albo i nie powraca nie miawszy już domu.
Próżno więc, jak to mówią, po szkodzie korzysta⁸⁷.

Franciszek, przedtem piniacz⁸⁸, teraz alchimista,
Dmucha coraz na węgle, przy piecyku siedzi,
Zagęszcza i rozwilża, przerządza i cedi.
Pełne proszków chemicznych szafy i stoliki,
Wszędzie torty, retorty, banie, alembiki⁸⁹.
Już postrzegł w ogniu gwiazdę, a kto gwiazdę zoczy⁹⁰
Albo głowę Meduzy⁹¹, albo ogon smoczy,
Już ten wygrał. Winszuję, ale nie zazdroszczę.
To mniejsza, że Franciszek o złoto się troszcze;
Niech dmucha, a nie kradnie. Choćby złoto zrobił,
Swoje stracił, na swoim niechby i zarobił.

Nie złoto szczęście czyni, o bracia, nie złoto!
Grunt wszystkiego poczciwość, pobożność i z cnotą.
Padnie taka budowla, gdzie grunt nie jest stały.
Chcemy nasz stan, stan kraju, ustanowić trwały,
Odmieńmy obyczaje, a jąwszy się⁹² pracy,
Niech będą dobrzy, będą szczęśliwi Polacy.

Pieniądz, Szczęście, Cnota

Obyczaje, Obywatel,
Ojczyzna, Państwo, Polak

Szczęśliwość filutów

„Rok się skończył, winszować tej pory należy”.
„Komu?” „Wszystkim”. „Niech Jędrzej z winszowaniem bieży;
Jędrzej, co to zmyśloną wzięwszy na się postać,
Szuka, gdzie by się wkręcić lub zysk jaki dostać,
A przedajnym językiem, drogi albo tani,
Jak zgodzą, jak zapłacą, tak chwali lub gani.
Albo Szymon, miłośnik ludzkiego rodzaju,
Co złych i dobrych współem chwając dla zwyczaj,

⁸⁶*gustem ozdobnym* — przedmiotami wytwornymi i dekoracyjnymi. [przypis redakcyjny]

⁸⁷*po szkodzie korzysta* — domyślnie: z doświadczenia. [przypis redakcyjny]

⁸⁸*piniacz* — zaciekły procesowicz. Powszechne zjawisko piniactwa poddawał Krasicki wielokrotnie literackiemu opracowaniu (np. *Mikolaja Doświadczyńskiego przypadki*, komedia *Piniacz*). W *Uwagach* powiedział krótko, że jest to jedna z groźniejszych przywar, wynikająca z nadmiaru ambicji, a przynosząca wielkie straty piniaczowi; alchimista — uprawiający alchemię, o której czytamy w *Zbiorze potrzeb. wiad.*: „Zawisł ten kunszt 1—mo na jak najdoskonalszym oczyszczeniu i przyprawieniu kruszców; 2—do na sposobie przeistoczenia onych; 3—tio na wydystylowaniu esencji i spirytusów kruszczowych i zielnych. Że ten kunszt będąc zapalanej imaginationsi plodem, omamieniu najbardziej podlega [...], że wielu zwiódł, doświadczenie nauczyło; że do tego czasu znajdują się tacy, którzy w kamień filozofski i inne podobne matactwa wierzą, rzecz równie podziwienią i politowania godną”. W drugiej połowie XVIII w. znanym alchemikiem w Polsce był August Fryderyk Moszyński; głośnym echem odbił się również pobyt w Warszawie słynnego alchemika i szarlatana, Włocha Cagliostro, który w ciągu niespełna dwóch miesięcy wyludził od ciekawych za swoje praktyki magiczne wielkie sumy i uciekł. [przypis redakcyjny]

⁸⁹*torty, retorty, banie, alembiki* — naczynia ze szkła lub metalu służące do doświadczeń chemicznych. [przypis redakcyjny]

⁹⁰*Już postrzegł w ogniu gwiazdę* — alchemicy przypisywali gwiazdom wpływ na przekształcanie metali nieszlachetnych w złoto. Dalej Krasicki kpi z maniackich praktyk i przywidzeń alchemików. [przypis redakcyjny]

⁹¹*Meduza* — mitologiczny potwór z węzami zamiast włosów, którego spojrzanie zamieniało ludzi i zwierzęta w kamienie. [przypis redakcyjny]

⁹²*jąwszy się* — od: jąc się czegoś, zabrać się za, wziąć do czegoś (tu: do pracy). [przypis edytorski]

Gdy cnotę i występki równą szalą mierzy,
Tyle zyskał w rzemiośle, że mu nikt nie wierzy.
Niechaj tacy winszują; ja milczę”. „Źle czynisz.
Alboż wszystkich zarówno potępiasz i winisz?
Alboż wszystkim źle życzysz?” „Owszem, dobrze życzę.
Są cnotliwi; a chociaż niewiele ich liczę,
Chociaż ledwo ten rodzaj w złych się stoku⁹³ zmieści,
Są dobrzy i w płci męskiej, są i w płci niewieściej”.
„Więc im winszuj!” „A jakąż winszować przyczyna?”
„Stary się rok zakończył, a nowy zaczyna”.
„Cóż mam dobrym powiedzieć? W starym ucierpeli,
I w przyszłym cierpieć będą zapewne musieli.
Nie kończy się pocziwych niefortuna⁹⁴ z rokiem,
Rzadko się cnota szczęsnym ucieszy wyrokiem.

Cnota, Los, Szczęście

Do was więc mowę zwracam, sztuczni⁹⁵, a ostrożni,
Filuty oświecone i jaśnie wielmożni,
Wielmożni i szlachetni z zgrają waszą całą,
Winszuję, że w tym roku dobrze się udało.
Coście tylko pragnęli, wszystko wam los zdarzył,
Wyście się tam ogrzali, gdzie się drugi sparzył.
Fortuna⁹⁶, której koło ustawnie⁹⁷ się toczy,
Była ślepą dla innych, dla was miała oczy.
Więc winszuję wszem wobec, każdemu z osobna,
Tobie najprzód, którego dziś postać ozdobna,
Którego oko śmiało, a czoło jak z miedzi⁹⁸,
W twoich progach los spoczął i Fortuna siedzi,
Płyną ci dni pomyślne, a przedziarka Kloto⁹⁹
Pasma życia nawija na jedwab i złoto.
Gdzie stąpisz, wszystko w kwiecie, gdzie w spojrzysz, w owocach,
A gdy bierzesz spoczynek w twych rozkosznych nocach,
Ty śpisz, a szczęście czuje¹⁰⁰. Brzęczą złota trzosa,
Wrzask cię chwały otacza, a podchlebne głosy,
Im bardziej natężone, im ogromniej wrzeszczą,
Tym wdzięczniej słuch twój mocnią¹⁰¹, uszy twoje pieszczą.
Umiesz słyszeć, coć miło, na przymówkę głuchy,
A gdy czasem mniej wdzięczne zalecą podśluchy,
Umiesz i niedosłyszeć. Talent dziwny, rzadki!
Takie więc szczęścia twego gdy widzę zadatki,
Winszuję ci. A najprzód, żeś ocalał zdrowo;
Wieluż za mniej los srogi ukarał surowo,
A bardziej sprawiedliwość, której wiek zepsuty
Nie zna teraz, a przeto szczęśliwe filuty.
Winszuję, jak ty inszym, że tobie nie mierzą;
Winszuję, żeś choć zdradził, przecież jeszczeć wierzą;
Winszuję, żeś choć okradł, nie każą ci wracać,
Możesz łupu zdartego, na co chcesz, obracać;

⁹³stok — stek, zbiorowisko. [przypis redakcyjny]

⁹⁴niefortuna — niepowodzenie. [przypis redakcyjny]

⁹⁵sztuczny — chytry, przebiegły. [przypis redakcyjny]

⁹⁶Fortuna — „bogini szafująca złem i dobrem, szczęściem i nieszczęściem. Wyobrażają Fortuńkę ślepą i łysą, nigdy nie siedzącą, ale skwapliwą do biegu, mającą skrzydła u nóg, jedną nogą stojącą na kole szybko obracającym się, drugą na powietrzu”. (P. Chompre, *Słownik mytologiczny*). [przypis redakcyjny]

⁹⁷ustawnie — nieustannie. [przypis edytorski]

⁹⁸czoło jak z miedzi — wytarte, bezwstydnne. [przypis redakcyjny]

⁹⁹Kloto — jedna z trzech Park (Moir). „Przędkami ich życia ludzkiego czyniła starożytność pod alegorią wyrażając, iż najstarsza z nich Klotho trzyma w ręku kądziel i pasmo wije życia ludzkiego”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). [przypis redakcyjny]

¹⁰⁰czuć — czuwać. [przypis redakcyjny]

¹⁰¹mocnić — wzmacniać. [przypis redakcyjny]

Jest więc czego wieszować. A tobie, Konstanty,
Coś się zgrał na wsie, weksle, pieniądze i fanty¹⁰²,
Przecież grasz, czego srogi los niegdy pozbawił,
Przemysł sztuczny¹⁰³ to zlecił, fortunę poprawił,
Odzyskałeś, coś przegrał, już brzękasz wygraną,
Wieszuję, że cię na złym dziele nie złapano.

A tobie, panie Pawle, jest czego wieszować¹⁰⁴:
Przed rokiem musiałeś się o szeląg¹⁰⁵ turbować,
Teraz kroćmi rachujesz. Jak to przyszło? — Sztuka!
Zyskałeś, cóżes zyskał? Nowa to nauka!
Nie powiem. I satyra nie ma być zbyt jasną.
Tak to nowe światelka wschodzą, stare gasną.
Panie Pietrze, a waszeć coś wskórał w tym roku?
Utyłeś, więc wieszuję dobrego obroku. A jak?
Mamże powiedzieć czyli mam zasłaniać?
Zasłonie; proszę jednak jejmości się kłaniać¹⁰⁶.

A wasć, panie Wincenty, coś majątność kupił
Nie dawszy i szeląga? Czyś okradł, czyś złupił,
Dość, że wioska już twoja. Niechaj płacze głupi;
Po co nie był ostrożnym, już jej nie odkupi.
Zły też to był gospodarz, grunt leżał odłogiem,
Pola były zarosły chwastem, łąki głogiem;
Ty przemysłem naprawisz, coś zyskał fortelem,
I tak się wysłużonym już obywatelem
Staniesz twojej ojczyźnie. Tak pięknej przysługi
Wieszuję, a choćby się zgorszył może drugi,
Że gardzisz skrupułami, wieszuję i tego:
Znak to jest mocnej duszy, umysłu wielkiego.
Gmin podły wnętrzna trwoga i sumnienie straszy.
Mędrcy! Wam dziękujemy, nauki to waszej
Jest dzieło, że z nas każdy pozbył się wędzidla;
Stawia dowcip przemyślny, śmiało teraz sidła,
Kto w nie wpadnie, tym gorzej, że był nieostrożny:
Śmieje się, co oszukał, a umysł nietrwożny,
Wsparty kunstem dowcipnym wygodnej nauki,
Na dalsze się natęży i sidła, i sztuki.
Wieszuję więc wam, uczniu dzisiejsi i przeszli,
Wieszuję, żeście nawet mistrzów waszych przeszli.

A wam co mam powiedzieć, cnotliwa hołoto¹⁰⁷?
Dobrzy! Cierpieć wasz podział, ale cierpieć z cnotą.
Modnej maksym nauki że się nie trzymacie,
Trzódka mała wśród lotrów, niewiele zyskacie.
Nie rozpaczajcie jednak. Patrzajcie, jak dalej
Los tych, których rozpieścił, wesprze i ocali.
Rzadko się niepoczciwość tak, jak zacznie, kończy,
A cnota, co się nigdy z chytrością nie łączy,
Choć jej często dokuczają troski, niepokoję,
Później, prawda, lecz lepiej wychodzi na swoje”.

Los

Cnota

¹⁰²fanty — cenne przedmioty, tu: dane w zastaw. [przypis redakcyjny]

¹⁰³przemysł sztuczny — przemysłność, spryt. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁴A tobie, panie Pawle... — w „niejasnym” sformułowaniu zarzutu możemy się domyślać, że mowa tu o nowobogackich w rodzaju kamerdynera królewskiego Ryxa, który za intymne usługi oddane królowi został krociowym panem i starostą piaseczyńskim. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁵szeląg — drobna moneta z miedzi wartości 1/3 grosza. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁶proszę jednak jejmości się kłaniać — aluzja do żony nowobogackiego, która zapewne przysporzyła mężowi fortuny zdobywając dla niego względy możnych. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁷cnotliwa hołoto — w ten sposób nazywa tu Krasicki, zapożyczając ironicznie terminu ze słownika filutów, ogół szlachty realizującej czynnie program obozu reform. [przypis redakcyjny]

Marnotrawstwo

„Znałeś dawniej Wojciecha?” „Któż nie znał! Co teraz
Bez sług, ledwo w opończy¹⁰⁸ brnie po błocie nieraz,
Niegdyś w karecie, z której dał się i umizgał,
Takich, jakim jest dzisiaj, roztrącał i bryzgał.
Ustępowali z drogi wielmożnemu panu
Lepsi i urodzeniem, i powagą stanu;
Nieraz ten, który przedtem od filuta stronił,
Westchnął skrycie natenczas, gdy mu się uklonił.
Musiał czcić; czegóż złoto nie potrafi dzielne?
Niedługo przecież trwały te czasy weselne,
Na złe wyszła wspaniałość. Przyjaciele kuchni,
Junacy heroiczni, wdychacze miluchni,
Filozof i na koniec, jak pustki postrzegli,
Z maksymami, z wdziękami, z junactwem odbiegli.
Został się niedostatek, z nim wstyd dawnej pychy;
A co niegdyś wystrząsał kufle i kielichy,
Co szampańskim, węgierskim¹⁰⁹ pyszne stoły krasił,
Wiadrem potem u studni pragnienie ugasił”.
„Jak to przyszło?” „Nieznacznie. Łakome są żądze,
Pelen jest świat oszustów, toczą się pieniądze.
Zyskał Wojciech szalbierstwem, stracił wszystko zbytkiem;
A niedługo się ciesząc niecnoty pożytkiem,
Nawet tego nie doznał, gdy nic nie dochował,
Żeby zdrajcę, bankruta któżkolwiek żałował.

To gorsza, kiedy młody dziedzic wielkiej włości
Zysk zasług przodków swoich, cnoty, poczciwości
Niszczy, podły odrodek. Znałeś Konstancyjna?”
„Alboż widzieć odrodków u nas jest nowina?
Znałem go, ale w nędzy”. „Jam znał w dobrym stanie.
Młodo zaczął wspaniałe swoje panowanie,
Młodo skończył. Rodzice dzieckiem odumarli,
Opiekunowie najprzód (jak zazwyczaj) zdarli,
Dorwał się panicz rządów. Natychmiast do razu¹¹⁰,
Jedni z sławy, ci z zysku, a tamci z rozkazu,
Dworzanie, pokojowi, krewni, asystenci¹¹¹,
Przyjaciele, sąsiedzi i plenipotenci,
I ta wszystka niesyta stołowników zgraja,
Co się zyskiem obłudny karmi i opaja,
Natarli wstępny bojem. Rad pan wszystkim w domu,
Wrota jego nie były zamknięte nikomu:
Niech zna świat, jak pan możny, dzielny i bogaty.
Grzmią bębny na dziedzińcu¹¹², na wałach harmaty,

Bieda, Bogactwo

Los, Pieniądz

Bogactwo, Chciwość,
Młodość, Szlachcic

¹⁰⁸opończy — obszerny płaszcz bez rękawów, służący szczególnie na czas sloty. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁹szampańskim, węgierskim — wina szampańskie i węgierskie należały do najdroższych i pojawiały się na stołach tylko bardzo zamożnej szlachty i magnatów. [przypis redakcyjny]

¹¹⁰do razu — od razu. [przypis redakcyjny]

¹¹¹asystent — tu: dworzanie, członek świty. [przypis redakcyjny]

¹¹²Grzmią bębny na dziedzińcu — za wzorem dworów magnackich zwyczaj utrzymywania własnego wojska rozprzestrzenił się tak bardzo, że ambicją prawie każdego szlachcica posesjonata było posiadanie własnych żołnierzy, których funkcje ograniczały się do czysto reprezentacyjnych, jak np. dawanie ognia w czasie uczt, oddawanie honorów panu i jego gościom w czasie wizyt. [przypis redakcyjny]

Żaki prawią perory¹¹³, ksiądz prefekt¹¹⁴ za nimi
Drukiem to wypróbował¹¹⁵, że dzieły wielkimi
Przeszedł pan przodków swoich, godzien krzesel¹¹⁶, tronów,
Prawnuk Piastów po matce, z ojca Jagiellonów¹¹⁷.

Pan, Szlachcic, Zabawa

»Wiwat pan!« brzmiał ogromnym hasłem okolice,
Dymy z kuchni jak z Etny¹¹⁸, a sławne piwnice,
Co dziad, pradziad szacownym napelniał likworem¹¹⁹,
Pełne, zgrai ochoczej stanęły otworem.

Jedzenie, Wino

»Wiwat pan! niech wiekują szczęśliwi i zdrowi!«
Objął sienie, przysionki zapach dryjakwowy¹²⁰.
Wala się, wadzi, wrzeszczy rozpojona tłuszczą,
Pan rad, w domu każdego do siebie przypuszcza.
Ten wziął konia z siedzeniem¹²¹, tamten za przysługę
Nieboszczyka pradziada z lamusu¹²² czeczugę¹²³,
Ów wlecze złoty dywan, co w skarbcu spoczywał,
Dywan, co stół naddziada—ministra okrywał,
Gdy w usłudze publicznej pracował lub sądził;
Śmieją się z starych gratów, a jak by pobłądził,
Wyszadzają wiek dawny, nowy rzesza chwali.
Liczne przodków portrety wyrzucono z sali¹²⁴,
Natychmiast, że zbyt wielka, ścieśniają gmach¹²⁵ stary:
Cztery z niej gabinety¹²⁶ i dwa buduary¹²⁷,
Że w nich były Starego dzieje Testamentu,
Nie cierpiano szpalerów¹²⁸ jednego momentu,
Wziął je sąsiad za wyżła, a za dwie papugi

Zyskał zbroję złocistą¹²⁹ w zamian sąsiad drugi. Od czasów nieboszczyka jeszcze jego-
mości

Sługa

Płaczą w kącie z szafarzem¹³⁰ stary podstarości¹³¹.

Pan kontent. Skoro w rannej porze słońce błysnie,

¹¹³Żaki prawią perory — powszechnie przyjętym zwyczajem na prowincji były popisy uczniów szkół, zwłaszcza jezuickich i pijarskich, przed panem, który był ich protektorem. Wygłaszane na cześć pana wiersze to przede wszystkim panegiryki. [przypis redakcyjny]

¹¹⁴ksiądz prefekt — nauczyciel w szkole zakonnej, często będący równocześnie zarządzającym drukarnią. Drukarnie prowincjonalne za czasów saskich i jeszcze w początkach panowania Stanisława Augusta należały przede wszystkim do zakonów. [przypis redakcyjny]

¹¹⁵wypróbować — dowieść. [przypis redakcyjny]

¹¹⁶krzesel — urzędu senatorskiego. [przypis redakcyjny]

¹¹⁷Prawnuk Piastów... — aluzja do manii wywodzenia przez szlachtę fantazyjnych genealogii, zwłaszcza od władców obcych, głównie starożytnych, i polskich. [przypis redakcyjny]

¹¹⁸Etna — czynny wulkan na Sycylii. [przypis redakcyjny]

¹¹⁹likwor — płyn, trunek. W *Panu Podstolim* Krasicki pisze: „iż te trunki, które ojcowie nasi po prostu nazywali gorzałką, potem wódką, my teraz ochrzcziliśmy likworami”. (I. Krasicki, *Pisma wybrane*, t. III, s. 246). [przypis redakcyjny]

¹²⁰zapach dryjakwowy — tu: zapach starego wina. W liście pisany z Berlina 17 II 1796 prosi Krasicki brata Antoniego, by przysłało mu wina: „starego, wytrawionego, driakwią pachnącego, choćby i 100 dukatów kosztowało, beczkę lub dwa antały”. (I. Krasicki, *Pisma wybrane*, t. IV, s. 310). [przypis redakcyjny]

¹²¹siedzenie — siodło, kulbaka. [przypis redakcyjny]

¹²²lamus — niewielki budynek, zazwyczaj zabezpieczony od ognia, służący jako skarbiec, ale częściej będący składem rupieci lub spiżarnią. [przypis redakcyjny]

¹²³czeczuga — krótka szabla tatarska, używana w Polsce w XVII w. [przypis redakcyjny]

¹²⁴Pan Podstoli opowiada swemu gościowi o podobnym wydarzeniu: „Aż mi lzy stanęły w oczach, gdy postrzegłem z sali wyrzucone portrety owych zawołanych w ojczyźnie mężów, przodków jego [modnego kawalera]. Pytałem się więc troskliwie, gdzie ich myślał pomieścić. Odpowiedział, iż te obrazy bardzo były już stare, zakopciałe, [...] stroje dziwackie, z brodami, wąsami, czuprynami, w ferezjach jak stangreci; kazał więc ich wyrzucić. Tknięty do żywego, tyłem wymógł, iż rozkazał ich szukać; znaleziono pod strychem”. (I. Krasicki, *Pisma wybrane*, t. III, s. 326). [przypis redakcyjny]

¹²⁵gmach — pokój, komnata. [przypis redakcyjny]

¹²⁶gabinet — pokój męski do przyjmowania gości. [przypis redakcyjny]

¹²⁷buduar — ozdobny pokój kobiecy. [przypis redakcyjny]

¹²⁸szpaler — ozdobne obicie ścian, gobelin. [przypis redakcyjny]

¹²⁹złocista — pozłacana. [przypis redakcyjny]

¹³⁰szafarz — klucznik, sługa doglądający gospodarstwa domowego. [przypis redakcyjny]

¹³¹podstarości — wódarz, rządca majątku. [przypis redakcyjny]

Już się przez przedpokoje ledwo kto przecisnie;
 Ten ustawia pagody¹³² chińskie na kominie¹³³,
 Ten perskie gerydony¹³⁴, ów japońskie skrzynie,
 Pełno muszłów zamorskich, afrykańskich ptaków,
 Wrzeszczą w klatkach papugi, krzyk szczygłów, świst szpaków,
 Biję zegar kuranty¹³⁵, a misterne flety
 Co kwadrans, co godzina dudłą menuety.
 Wchodzi pan, pasie oczy nowymi widoki,
 Zewsząd gładkie podchlebstwa i ukłon głęboki;
 Znają się na wielkości i pan na niej zna się,
 A chociaż do mówienia z gminem uniża się,
 Zna, czym jest. Wszyscy »wiwat« skoro tylko kichnie.
 Na kogo okiem rzuci, każdy się uśmiechnie,
 Kontent z pańskich faworów. Wtem nowe kredense¹³⁶,
 Dwa mniemane Wandyki¹³⁷ i cztery Rubense¹³⁸
 Niosą w pakach hajduki¹³⁹; wyjmują, gmin cały
 Złoto ważne uwielbia, czci oryginały.
 A pan wszystkich naucza, jak Rubens w marmurze
 Jeszcze lepiej rznął twarze, a w architekturze,
 Co to wszystkich patrzących dziwi i przenika,
 Nie było celniejszego mistrza nad Wandyka¹⁴⁰.
 »To to pan! — krzyczy zgraja — to wiadomość rzeczy!«
 Wtem, gdy wszyscy w aplauzach, a żaden nie przeczy
 Wpółśród ciżby wielbiącej, rejestrzyk¹⁴¹ podaje
 Snycerz, malarz, tapicer, których cudze kraje
 Na to do nas zesłały, aby według stanu
 Dogadzali wytwornie wspomniałemu panu.
 Nie czytał pan regestrów. Kto regestra czyta?
 Podpisał; niech zna Niemiec, jak Polska obfita.
 Tak ów, co po jałmużnę niegdyś do Włoch spieszył,
 Złoto rzucał, nic nie wziął, a dumą rozśmieszył¹⁴².
 Lecą dnie w towarzystwie dobranych współbraci,
 A że wojaż¹⁴³ nowymi talenty z bogaci,

Bogactwo, Pan,
Pochlebstwo

Bogactwo, Pan, Polak,
Niemiec

¹³²pagody — modne w osiemnastowiecznych salonach porcelanowe figurki chińskie, poruszające głowami. [przypis redakcyjny]

¹³³Ten ustawia pagody chińskie... — egzotyzm wschodni pojawia się w Polsce jako moda czasów stanisławowskich. Oddziałują tu wyraźnie wpływy francuskie, a również stosunki handlowe z Anglią. Modne są wówczas drobne ozdoby figuralne sprowadzane z Chin, w ogrodach wznoszone są domki chińskie; w literaturze pojawiają się coraz częściej tematy wschodnie. [przypis redakcyjny]

¹³⁴girydon — stolik okrągły o jednej nodze. [przypis redakcyjny]

¹³⁵Bije zegar kuranty — melodia wygrywana przez mechanizm ukryty w zegarze; tu: precyzyjnie skonstruowana aparatura fletowa wygrywająca melodię rokokowego tańca dworskiego — menueta. [przypis redakcyjny]

¹³⁶kredens — zastawa stołowa. [przypis redakcyjny]

¹³⁷Wandyk — Anthonis Van Dyck (1599–1641), sławny malarz flamandzki; uprawiał głównie dworskie malarstwo portretowe. „Portrety jego w rodzaju swoim są najcenniejsze” — czytamy w *Zbiorze potrzeb. wiad.* [przypis redakcyjny]

¹³⁸Peter Paul Rubens (1577–1640) — wielki malarz flamandzki, reprezentant dworskiego malarstwa wczesnobarokowego. „Obrazy jego zaleca najbardziej wytworność ułożenia albo kompozycja i żywość farb przedziwna. Najcenniejsze Europy galerie obrazami jego zagęszczone są”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). [przypis redakcyjny]

¹³⁹hajduk — służący ubrany na wzór piechoty węgierskiej. Ochocki, po opisanu bardzo dokładnym ubioru hajduków, dodaje: „Na hajduka dobrze zrobić odzienie było wielkim kunsztem; dobierano zwykle na nich jak najlepiej zbudowanych ludzi. [W kościele] hajduk trzymał przy panu pałasz, kiedy nie było wielkiego festu, w uroczyste bowiem dni wszyscy szli do kościoła przy pałaszach”. (J. D. Ochocki, *Pamiętnik*, Wilno 1857, t. I, s. 96–97). [przypis redakcyjny]

¹⁴⁰A pan wszystkich naucza... — ironiczny przytyk do nieuctwa szlachty, bowiem Rubens nie zajmował się rzeźbą, a Van Dyck architekturą. [przypis redakcyjny]

¹⁴¹rejestrzyk, lub: regestrzyk — zdrobniale: rachunek. [przypis redakcyjny]

¹⁴²Tak ów, co po jałmużnę... — mowa o Jerzym Ossolińskim, który w czasie poselstwa do Rzymu w r. 1633 zadziwił cudzoziemców świetnością i bogactwem orszaku, ale oburzył szlachtę przyjęciem wysokich tytułów cudzoziemskich i częściową tylko realizacją instrukcji poselskiej, przede wszystkim zaś tym, że nie przywiózł z Rzymu zakazu nabywania dóbr ziemskich przez duchowieństwo. [przypis redakcyjny]

¹⁴³wojaż — podróż. [przypis redakcyjny]

Jedzie do cudzych krajów. Z projektu kontenci,
Wysłani na kontrakty¹⁴⁴ już plenipotenci,
Ten sprzedaje w pół darmo, a wdzięczen ochocie,
Dał ułomek kradzieży kupiec w dożywocie¹⁴⁵,
Ten zastawia za bezcen, ów fałszuje akty:
Tak to robią szczęśliwych zyskowne kontrakty!
Wraca się przecież częśćka do tego, co zdarli,
Wdzięczen, że go w potrzebie nieuchronnej wsparli;
Wyjeżdża, niesie haracz niszczącej nas modzie,
A weksel lichwopłatny mając na powodzie¹⁴⁶,
Dziwi kraje sąsiedzkie nierozumnym zbytkiem
I z tym swojej podróży powraca użytkiem,
Że co panem wyjechał przystojnym i godnym,
Wraca grzecznym filutem i żebrakiem modnym.
Nie ganię ja podróże, ale niech nie niszczą.
Co po guście, dłużnicy gdy płaczą i piszczą?
Co po fantach, za które poszły wsie dziedziczne?
Bogaciemy, ubodzy, kraje okoliczne;
A zbytek, co się tylko czczym pozorem chlubił,
Okrasiał nas powierzchwnie¹⁴⁷, a w istocie zgubił”.

Polak, Próżność, Szlachcic,
Upadek

Oszczędność

„Naucz, panie Aleksy, jak to zostać panem.
Nie o takim ja mówię, co wysokim stanem
I wspaniałym tytułem dumnie najeżony,
Albo jaśnie wielmożny, albo oświecony¹⁴⁸,
Co tydzień daje koncert, co dzień bal w zapusty,
A woreczek w kieszeni maleńki i pusty;
Ale o takim mówię, co w czarnym żupanie¹⁴⁹
I w bekieszce¹⁵⁰ wytartej, rano na śniadanie
Skosztowawszy z garnuszka piwa z serem ciepło
Lub wczorajszą pieczonkę przypaloną, skrzepłą,
Na saneczkach lubianych¹⁵¹ do Lwowa się wlecze,
Trwożny, czy z prowizijką¹⁵² panicz nie uciecze,
A tymczasem w szkatule dębowej okuty
Nowy więzień¹⁵³ pospiesza na pańskie reduty¹⁵⁴.
Jam mniemał, że to wielkich włości dziedzic będzie,
Ma wieś jedną w zastawie, a dwie na arendzie.

Obyczaj, Szlachcic

Skąpiec

¹⁴⁴kontrakty — zjazdy szlachty na doroczne jarmarki dla celów handlowych i towarzyskich. Szczególnym powodzeniem cieszyły się kontrakty lwowskie, dubieńskie i kijowskie. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁵Dał ułomek kradzieży... — część zysku odstąpił plenipotentowi, który umożliwił mu przeprowadzenie zyskownego interesu. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁶na powodzie — luźno uwiązany na postronku; tu: ciągnący się za nim. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁷powierzchwnie — powierzchownie, pozornie. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁸oświecony — tytuł „jaśnie oświeconego” przysługiwał księżętom oraz senatorom i ministrom. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁹żupan — długi kaftan męski, noszony zazwyczaj pod kontuszem; bogatsza szlachta stroiła się we wzorzyste żupany z kosztownych materii. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁰bekieszka — długie okrycie wierzchnie węgierskiego kroju ze stojącym kołnierzem. [przypis redakcyjny]

¹⁵¹lubianych — zrobionych z lubu, czyli twardej kory; tu: sanki z budką lubianą. [przypis redakcyjny]

¹⁵²prowizja — procent, zazwyczaj lichwiarski, od pożyczonej sumy. [przypis redakcyjny]

¹⁵³Nowy więzień — pieniądze wzięte przez skąpca na pożyczki dla paniczów trwoniących je na balach i redutach. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁴reduty — popularne w większych miastach od czasów saskich zabawy maskowe. „Zabawa redut była trojaka: taniec, gra w karty i przypatrywanie się jedni drugim” — czytamy u Kitowicza. (J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, Wrocław 1951, Bibl. Nar. Seria I. Nr 88, s. 584). [przypis redakcyjny]

Skądże jemu te zbiory? Czy jadących złupił?
 Czy skarb znalazł, że tyle pożyczyl i kupił?”
 „Nie”. „Może jakim szczęśliwym przypadkiem
 Po nieboszce małżonce wziął majątność spadkiem?”
 „I to nie”. „To zapewne, pieniąjąc zuchwale,
 Wygrał w ziemstwie¹⁵⁵ fortunę albo w trybunale¹⁵⁶?”
 „I to nie”. „Może, żeby zbiorów przysposobił,
 Wynałazł alchimistę, co mu złoto robił?”
 „Nie”. „Skądże ta szkatuła, co niosą na drogach¹⁵⁷?”
 „Zgadnij”. „Nie wiem. Skąd przecie?” „Znał się na szelągach”.
 „Cóż stąd?” „Oto stąd wszystko”. „Pewnie bił w mennicy¹⁵⁸?”
 „Ale nie, wszak jej nie masz w całej okolicy”. „To...”
 „Nie to. Bądź cierpliwym albo nic nie powiem”.
 „Słucham, już będę milczał, niech się tylko dowiem”.
 „Wszak w groszu trzy szelągi?” „Cóż stąd?” „Ale proszę,
 Wszak w groszu trzy szelągi?” „W trojaku¹⁵⁹ trzy grosze”.
 „Ale nie, nie to mówię, zamilknę, albowiem
 Kto mi nie da dokończyć, ja mu nic nie powiem”.
 „Już milczę”. „Więc zaczynam. Nie każdy bogatym
 Urodził się, lecz szczęście nie zawisło na tym;
 Owszem, według mnie, zawsze szczęśliwi są tacy,
 Których nie los zbogacił, ale skutek pracy.
 Ten, co jechał do Lwowa na saniach łubianych,
 Ażeby dostał zysku bogactw pożądaných,
 Zbyt je drogo zapłacił. Na co sobie szkodzić?
 Na co zbiory, jeżeli nie mają dogodzić?
 Dla nas są, nie my dla nich. Niech dogodzą miernie¹⁶⁰.
 Ten, co żądze w zapędach rozpuszcza niezmiernie,
 Światem się nie nasyci, jak ów, który stękał,
 Że nie stało narodów, które by ponękał¹⁶¹.
 Mówmy więc, o czym pierwsze mówienie się wszczęło.
 Zostać panem, największe, prawda, to jest dzieło.
 Cnota teraz za złotem”. „Tak i przedtem było”.
 „Ale nie, nie tak złoto jak teraz mamilo.
 Cokolwiek bądź, powtarzam, com mówił, a zatem
 Poznaj się na szelągach, a będziesz bogatym.
 Z małych się rzeczy wielkie sklecają i wznoszą;
 Z szelągów się, nie złota, ubodzy panoszą¹⁶².
 Nim się skleci z odrobin małych pieniędzy złoty,
 Nad miedzią zastanowić trzeba się nam poty,
 Póki ten lichy kruszec srebru nie wyrówna.

Bogactwo, Praca, Szczęście

Skąpiec

Bogactwo, Pieniądz

¹⁵⁵ziemstwo — „Ziemskie sądy składają się z urzędników mających jurysdykcją, obranych przez zgromadzoną szlachtę na sejmikach elekcyjnych”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Sądy ziemskie zajmowały się sprawami cywilnymi szlachty osiadłej. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁶trybunał — „trybunał w Polsce jest najwyższą zwierzchnością sądową, ultima instantiae, w sprawach ziemskich”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Krasicki był w r. 1765 prezydentem trybunału małopolskiego. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁷co niosą na drogach — ponieważ jest ciężka, wypakowana pieniędzmi. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁸Pewnie bił w mennicy — chaos systemu monetarnego w Polsce ułatwiał fałszowanie pieniędzy, zwłaszcza, że przywilej bicia ich wydzierzawiano osobom prywatnym aż do r. 1764, kiedy to sejm przywrócił królowi wyłączny przywilej menniczny i uchwalił nową stopę menniczą. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁹trojak — drobna moneta obiegowa wartości 3 groszy, początkowo srebrna, a od r. 1765 miedziana. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁰miernie — w miarę, umiarkowanie, trochę. [przypis edytorski]

¹⁶¹ów, który stękał — według legendy, Aleksander Macedoński, podbiwszy prawie cały znany ówczesnie świat, narzekał, że nie ma z kim wojować. O „niezmiernych żądach” Aleksandra czytamy w wierszu Krasickiego *Do księdza plebana*: „Ów głupi, co świat posiadał, a posiadłszy płacze, / Bo już nie miał co posiadać! Niechby Jowisz zatem, / Chcąc go więcej szczęśliwym czynić i bogatym, / Stworzył jeszcze świat drugi, a właśnie dla niego, / Posiadłby go i płakał, iż nie masz trzeciego.” (I. Krasicki, *Pisma wybrane*, t. II, s. 139–140). [przypis redakcyjny]

¹⁶²panoszyć się — bogacić się, wychodzić na panów. [przypis redakcyjny]

Od srebra aż do złota, praca niewymowna.
Pierwsze kroki najcięższe. Skoro złoto błysnie,
Do kruszca wyborowego podlejszy się ciśnie,
Łatwo już reszta idzie. Tak początek mały
Z pracą, czuciem, staraniem rośnie w kapitały.
Trzeba więc czcić szelągi; nieznaczone wydatki,
Potoczne¹⁶³ ujścia te są utraty zadatki.
Zbierał Piotr, z arend Żydów przenosił i zsadzał;
Ten ciemniejszy poddanych, ten w percepcje¹⁶⁴ zdradzał.
Niedbały na rozkazy ścisłe jegomości,
Wziął pięćdziesiąt gumienny¹⁶⁵, sto plag podstarości.
Nieustannie powtarzał, co rano przykazał,
Co dzień nowe rozkazy i pisał, i mazał.
Do gumien, obór, stodół porozsyłał sługi,
Chodził rano i wieczór, gdzie orały pługi.
Jedne zyski wyprosił, a drugie wyfukał;
Zwiózł wcześniej, przedał dobrze i kupca oszukał.
Rok się skończył, perceptę gdy z ekspensą¹⁶⁶ liczył,
Poszedł handel z intratą¹⁶⁷ i jeszcze pożyczyl".
„To pewnie były zbytki?” „Źle jadł, źle się nosił”.
„Pewnie w święta?” „I to nie, w dom gości nie prosił”.
„Może jejmość?” „Ta zawsze siedziała nad przędzą,
Przy niej kapłony tuczą i pieczenie wędzą”.
„Cóż tę stratę przyniosło?” „Szelągi i grosze.
Nie znał się na nich, dawał, upuszczał po trosze,
Zrobiły się z nich złote, tynfy¹⁶⁸ i talary¹⁶⁹:
I tak za małe fraszki, za drobne towary
Wyszła suma; a ten, co poddanych uciskał,
Pracując stracił jeszcze, zamiast co by zyskał.

Nie tak czynił pan Michał”. „Jakże?” „Ale proszę,
Proszę mi nie przeszkadzać. Znał pan Michał grosze,
Znał szelągi”. „Któż nie zna?” „Ale nie, nie zacie;
Nie jest to znać, kto małej nie zabiega stracie.
Pan Michał, nim dał szeląg, pierwiej się zatrzymał,
Obejrzał go dwa razy, a chociaż się zżymał,
Choć już rękę wyciągnął, nazad w kieszeń schował:

Został szeląg z drugimi, w grosz się porachował, Przyszło więczej, woreczek coraz się
dał spory, Aż na koniec z woreczka zrobiły się wory. Pierwszy szeląg schowany, co się
w grosz pomnożył,

Ten grunt milionowej fortuny założył.
Złoto się samo strzeże, miedź wstrzymać należy,
Czerwony złoty¹⁷⁰ siedzi, ale szeląg bieży.
Trzeba go mieć na oku, a gdy zbieg uciecze,
Zwracać nazad, bo drugich za sobą wywlecze.
Tak mówił nasz pan Michał, co krocie rachował”.
„Nic też nie jadł”. „Jadł dobrze, sobie nie żałował,
Żył uczciwie, wygodnie, chociaż nie wspaniale;

Bogactwo, Pieniądz,
Skąpiec

Pieniądz

Bogactwo, Umiarkowanie

¹⁶³potoczne — powszednie, codzienne. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁴percepcja — dochód, wpływ pieniężny. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁵gumienny — dozorca robót w obejściu gospodarskim. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁶ekspensą — ekspens, wydatki, rozchody. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁷intrata — zysk, dochód. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁸tynf — dawny srebrny pieniądz polski wartości 18 groszy, wycofany z obiegu uchwałą sejmu z r. 1766; nazwa pochodzi od nazwiska Andrzeja Tumpe, zarządcy mennicy w r. 1663. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁹ular — „Mamy największą sztukę monetálną srebrną, 8 złotych wartującą, taler bity albo twardy pospolicie zwaną, i ten jest pierwszą i najwyższą monetą srebrną”. (*Zbiór potrzeb. wiad.* s. v. „Moneta”). [przypis redakcyjny]

¹⁷⁰Czerwony złoty — nazywany również dukatem moneta złota o wartości 16 złp. [przypis redakcyjny]

Lepsze miał wino w kubku niż drugi w kryształach,
Tuczniejszy jego kapłon niż pańskie bażanty.
Wydawał on, gdzie trzeba, ale nie na fanty,
Nie na fraszki, co z wierzchu szklnią się¹⁷¹, wewnątrz puste,
Nie na zbytki kosztowne lub modną rozpustę.
Brał rzeczy, jak brać trzeba, i cenił istotą:
Znał on, co jest pozłota, znał, co szczere złoto.
Tym sposobem zgromadził, wspomógł się i użył,
Godzien szczęścia, bo na nie gruntownie zasłużył.

Szczęście

Nad nasz polor prostotę ja dawną przenoszę.
Niegdyś za naszych ojców rachowano grosze,
Trzymały się też lepiej, szły w liczbie na kopy¹⁷²,
Bogatsze były pany, majątniejsze chłopcy.
Teraz modniejszą jakąś przywdzialiśmy cnotę,
Rachujem na talary, na czerwone złote;
Nie masz ich też, a jeśli niekiedy zabręczą,
Napłaczą się poddani pierwej i najęczą.
Wstydzimy się szelągów, złota trzosi nosim,
Cóż po tym, kiedy z lichwą ledwo je uprosim
Albo czyniąc bezwstydną zyskowi ofiarę,
Przedajemy za złoto ojczyznę i wiarę.

Ojczyzna, Religia, Korzyść,
Zdrada

Złoty to handel, o bracia! Nikt na nim nie zyska;
Choć ostatnia potrzeba gnębi i przyciska,
Lepiej być i żebrakiem, ale żebrać z cnotą,
Niż siebie i kraj wieczną okrywać sromotą.

Cnota

Zbytek nas w to wprowadził, z nim duma urosła:

Ta z kraju krwawą pracę poddanych wyniosła, Ta panów ogołaca, ta poddanych gnębi,
Ta naród w przepaścistej kłęsk zanurza głębi. Chcieć być, czym być nie możemy, duma to
jest podła,

Pozory, Próżność,
Przebranie

Chcemy bogactw, wróćmy się do dawnego źródła:
Niechaj się każdy zbytków niepotrzebnych strzeże;
Nie szpeci wstrzemięźliwość i proste odzieże.
Lepszy szeląg z intraty, chociaż jest miedziany,
Niż pieniądz złotostemplny, ale pożyczany.

Bieda, Bogactwo,
Umiarkowanie

Takimi się ojcowie nie obciążą wali,
Po szelągu, po groszu oni rachowali
I mieli co rachować. My, z pozoru drodzy¹⁷³,
Choć tysiące rachujem, przecieśmy ubodzy”.

Pieniądz

Pijaństwo

„Skąd idziesz?” „Ledwo chodzę”. „Słabyś?” „I jak jeszcze.

Wszak wiesz, że się ja nigdy zbytecznie nie pieszczę,
Ale mi zbyt dokuczają ból głowy okrutny”.

„Pewnieś wczoraj był wesół, dlategoś dziś smutny.

Przejdzie ból, powiedzże mi, proszę, jak to było?

Po smacznym, mówią, kąskiu i wodę pić miło”.

„Oj, nie miło, mój bracie! bogdaj z tym przysłowiem

Przepadł, co go wymyślił; jak było, opowiem.

Upiłem się onegdaj dla imienin żony;

Jedzenie

¹⁷¹szklnić się — lśnić. [przypis redakcyjny]

¹⁷²szły w liczbie na kopy — dawny zwyczaj liczenia groszy na kopy datował się od czasów Wacława, króla polskiego i czeskiego (pocz. XIV w.), kiedy to z grzywny srebra (103 g.) bito 60 sztuk groszy. [przypis redakcyjny]

¹⁷³drogi — majątny, bogaty. [przypis redakcyjny]

Nie żal mi tego było. Dzień ten obchodzony
 Musiał być uroczyście. Dobrego sąsiada
 Nieźle czasem podpoić; jejmość była rada,
 Wina mieliśmy dosyć, a że dobre było,
 Cieszyliśmy się pięknie i nieźle się piło.
 Trwała uczta do świtu. W południe się budzę,
 Cięży głowa jak ołów, krztuszę się i nudzę¹⁷⁴;
 Jejmość radzi herbatę, lecz to trunek mdlący.
 Jakoś koło apteczki¹⁷⁵ przeszedłem niechcący,
 Hanyżek¹⁷⁶ mnie zalecał, trochę nie zawadzi.
 Napilem się więc trochę, aczej¹⁷⁷ to poradzi:
 Nudno przecie. Ja znowu, już mi raźniej było,
 Wtem dwóch z uczty wczorajszej kompanów przybyło.
 Jakże nie poczęstować, gdy kto w dom przychodzi?
 Jak częstować, a nie pić? i to się nie godzi;
 Więc ja znowu do wódki, wypilem niechcący:
*Omne trinum perfectum*¹⁷⁸, choć trunek gorący,
 Dobry jest na żołądek. Jakoż w punkcie¹⁷⁹ zdrowy,
 Ustały i nudności, ustał i ból głowy.
 Zdrów i wesół wychodzę z moimi kompani,
 Wtem obiad zastaliśmy już przygotowany.
 Siadamy. Chwali trzeźwość pan Jędrzej, my za nim,
 Bogdaj to wstrzemięźliwość, pijatykę ganim,
 A tymczasem butelka nietykana stoi.
 Pan Wojciech, co się bardzo niestrawności boi,
 Po szynce, cośmy jedli, trochę wina radzi:
 Kieliszek jeden, drugi zdrowiu nie zawadzi,
 A zwłaszcza kiedy wino wytrawione, czyste.
 Przystajem na takowe prawdy oczywiste.
 Idą zatem dyskursa tonem statystycznym¹⁸⁰:
 O miłości ojczyzny, o dobru publicznym,
 O wspaniałych projektach, mężnym animuszu;
 Kopiem góry¹⁸¹ dla srebra i złota w Olkuszu,
 Odbieramy Inflanty¹⁸² i państwa multańskie¹⁸³,
 Liczymy owe sumy neapolitańskie¹⁸⁴,

Wino

Choroba

Gość, Obyczaje

Wino

¹⁷⁴nudzić się — mieć nudności. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁵apteczka — „w domach szlacheckich osobna izdebka na schowanie korzeni kuchennych, wódek, likworów i lekarstw domowych”. (Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1854). [przypis redakcyjny]

¹⁷⁶Hanyżek — wódka anyżówka. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁷aczej — a może, a nuż. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁸*Omne trinum perfectum* — przysłowie łacińskie: każda trójca tworzy doskonałość. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁹w punkcie — natychmiast. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁰ton statystyczny — wzorowany na statystach, mężach stanu. [przypis redakcyjny]

¹⁸¹góry — kopalnie. Sprawa uruchomienia znanych od XIII w. olkuskich kopalni srebra i ołowiu, wchodzących w skład królewskiej, a zrujnowanych na skutek rabunkowej gospodarki dzierżawców–cudzoziemców i polskich magnatów oraz wojen szwedzkich, była w XVIII wieku przedmiotem wielu uchwał na sejmikach i sejmach. W r. 1779 powstała spółka akcyjna dla odbudowy kopalni, a Komisja Skarbowa wyznaczyła nagrodę za projekt ich odwodnienia. Do wznowienia eksploatacji jednak nie doszło, wymagało ono bowiem olbrzymich kapitałów inwestycyjnych. [przypis redakcyjny]

¹⁸²Inflanty — kraj nadbałtycki przyłączony do Polski w 1561 r. Na mocy pokoju oliwskiego (1660) część Inflant przypadła Szwecji, pozostała przy Polsce reszta ziem przeszła na rzecz Rosji przy pierwszym rozbiórce (1772). Wielu spośród szlachty posiadało tytuły urzędów ziemskich z Inflant, stąd stałe i liczne głosy domagające się odebrania tych ziem. [przypis redakcyjny]

¹⁸³państwa multańskie — Mołdawia i Wołoszczyzna, księstwa naddunajskie, zhołdowane za Władysława Jagiełły Polsce, która jednak utraciła tu wszelkie wpływy na rzecz Turcji od czasu klęski cecorskiej (1620). [przypis redakcyjny]

¹⁸⁴sumy neapolitańskie — 430 tysięcy dukatów neapolitańskich pożyczonych przez Bonę królowi hiszpańskiemu i neapolitańskiemu, Filipowi II, i nigdy, mimo stałe ponawianych zabiegów, nie odzyskanych; do sprawy zwrotu sum neapolitańskich powracano niejednokrotnie na sejmikach. Ochocki wspomina najbardziej typowe instrukcje poselskie zalecane posłom: „Na sejmikach podpisywano laudum dla posłów — windykowanie sum neapolitańskich przez królową Bonę wywiezionych, nalegania o odkrycie gór olkuskich, prośby o parę

Reformujemy państwo, wojny nowe zwodzimy,
Tych bijem wstępnym bojem¹⁸⁵, z tamtymi się godzimy,
A butelka nieznacznie jakoś się wysusza.
Przyszła druga; a gdy nas żarliwość porusza,
Pełni pociech, że wszyscy przeciwnicy legli,
Trzeciej, czwartej i piątej aniśmy postrzegli.
Poszła szósta i siódma, za nimi dziesiąta,
Naówczas, gdy nas miłość ojczyzny zaprzęta,
Pan Jędrzej, przypomniawszy żórawińskie klęski¹⁸⁶,
Nuż w płacz nad królem Janem: »Król Jan był zwycięski!«
Krzyczy Wojciech: »Nieprawda!« A pan Jędrzej płacze.
Ja gdy ich chcę pogodzić i rzeczy tłumaczę,
Pan Wojciech mi przymówił: »Słyszysz waść¹⁸⁷« — mi rzecz.

Jak to waść! Nauczę cię rozumu, człowiecze.
On do mnie, ja do niego, rwiemy się zajadli,
Trzyma Jędrzej, na wrzaski służący przypadli,
Nie wiem, jak tam skończyli zwadę naszą wielką,
Ale to wiem i czuję, żem wziął w łeb butelką.
Bogdaj w piekło przepadło obrzydłe pijaństwo!
Cóż w nim? Tylko niezdrowie, zwady, grubijaństwo.
Oto profit¹⁸⁸: nudności i guzy, i plastry”.

Pijaństwo

„Dobrze mówisz, podlej to zabawa hałustry,
Brzydzi się nim człek prawy, jako rzeczą sprosną:
Z niego zwady, obmowy nieprzystojne rosna,
Pamięć się przez nie traci, rozumu użycie,
Zdrowie się nadweręża i ukraca życie.

Patrz na człeka, którego ujęła moc trunku,
Człowiekiem jest z pozorów, lecz w zwierząt gatunku
Godzien się mieścić, kiedy rozsądek zaleje
I w kontr¹⁸⁹ naturze postać bydlęcą przywdzieje.
Jeśli niebios zdarzenie wino ludziom dało
Na to, aby użyciem swoim orzeźwiała,
Użycie darów bożych powinno być w mierze.
Zawstydzają pijanice nierozumne zwierzę,
Potępiają bydlęta niewstrzymałość naszą,
Trunkiem według potrzeby gdy pragnienie gaszą,
Nie biorą nad potrzebę; człek, co nimi gardzi,
Gorzej od nich gdy działa, podlejszy tym bardziej.

Umiarkowanie, Wino

Zwierzęta

Mniejsza guzy i plastry, to zapłata zbrodni,
Większej kary, obelgi takowi są godni,
Co w dzikim zaślepieniu występni i zdroźni,
Rozum, który człowieka od bydlęcia różni,
Śmiaż za lada przyczyną przytępiać lub tracić.
Jakiż zysk taką szkodę potrafi zapłacić?
Jaka korzyść tak wielką utratę nadgrodzi?
Zła to radość, mój bracie, po której żal chodzi¹⁹⁰.

Rozum

Ci, co się na takowe nie udają zbytki,

beatyfikacji do Rzymu [...]. Na koniec popiła się szlachta, porąbała mocniej jeszcze i niejedną do jejmości swej z pohaftowanym policzkiem powrócił”. (J. D. Ochocki. *Pamiętniki*, s. 60). [przypis redakcyjny]

¹⁸⁵wstępnym bojem — w pierwszym starciu. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁶żórawińskie klęski — traktat zawarty z Turkami przez Jana Sobieskiego w Żórawnie (nad Dniestrem) w r. 1676, pozostawiający Turcji znaczną część Ukrainy. Oburzał on szczególnie szlachtę posiadającą tam duże majątki. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁷waść — skrócone „wasza miłość”, zwrot o odcieniu lekceważącym, używany w stosunku do szlachty szarackowej i mieszczan. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁸profit — korzyść, zysk. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁹w kontr — przeciwko. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁰radość, ... po której żal chodzi — po której następuje (nieuchronnie) żal. [przypis edytorski]

Patrz, jakie swej trzeźwości odnoszą pożytki:
Zdrowie czerstwe, myśl u nich wesola i wolna,
Moc i raźność niezwykła i do pracy zdolna,
Majątność w dobrym stanie, gospodarstwo rządne,
Dostatek na wydatki potrzebnie rozsądne:
Te są wstrzemięźliwości zaszczyty, pobudki,
Te są”. „Bądź zdrow!” „Gdziez idziesz?” „Napiję się wódki”.

Przeestroga młodemu

Wychodzisz na świat, Janie. Przy zaczęciu drogi
Żądasz zdania mojego i wiernej przeestrogi;
Dam, na jaką się może zdobyć moja możność¹⁹¹,
W krótkich ją słowach zamknę: miej, Janie ostrożność!
Wchodzisz na świat. Krok pierwszy stawić nie jest snadno¹⁹²,
Zewsząd cię zbójcy, zdrajcy, filuty opadną;
Zewsząd łowcy przebiegli, kształtną¹⁹³ biorąc postać,
Będą czuwać, jak by cię w sidła swoje dostać;
Wpadniesz, jeśli się pierwej dobrze nie uzbrosisz.
Słusznie się więc twych kroków pierwiastkowych¹⁹⁴ boisz.
Rzadki na świat przychodziń, który by obfito
Nie zapłacił na wstępie oszukania myto¹⁹⁵.
Strzeż się, nie żebyś grzeszył zbytym nieufaniem,
Roztropna jest ostrożność; Piotr szedł za jej zdaniem.
Średniej się drogi trzymał i tak kroki zmierzał,
Że ani zbytym ufał, ani nie dowierzał;
Piotr ocalał i chociaż podejścia nie szukał,
Choć szedł drogą pocziwych, filutów oszukał.
A to jak? Tak jak ślepy; ten, gdzie się obraca,
Nim stąpi, kijem pierwej bezpieczeństwa maca.
Miej się na ostrożności, nikt cię nie oszuka.
Znajdziesz Pawła na wstępie, co przychodniów szuka;
Stary to mistrz i profes¹⁹⁶ w filutów zakonie,
Zna on nie tylko panów, ale psy i konie,
Układa się i łąsi, powierzchownie grzeczny,
Z miny, z gestów pocziwy, uprzejmy, stateczny,
Temu rady dodaje, z tym się towarzyszy,
Tamtemu niby wierza¹⁹⁷, co od drugich słyszy:
Trwożny, czy kto nie patrzy, czy kto nie podsłucha,
Za wždy ma coś w rezerwie i szepcze do ucha,
Rai, strzeże, poznaje i godzi, i różni¹⁹⁸;
Przeszli przez jego ręce szlachetni, wielmożni,
Przeszli, a z tych, co zdradnie całował i ściszał,
Żadnego nie wypuścił, żeby co nie zyskał.
Znajdziesz po nim Macieja, co już resztą goni.
Przechodzi dotąd wszystkich wytwornością koni,

Umiarkowanie

Korzyść, Pochlebstwo,
Zdrada

¹⁹¹możność — tu: stan wiedzy, doświadczenie. [przypis redakcyjny]

¹⁹²snadno — łatwo. [przypis edytorski]

¹⁹³kształtny — przyjemny. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁴pierwiastkowych — pierwszych. [przypis edytorski]

¹⁹⁵myto — opłata, podatek. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁶profes — zakonnik, który złożył ostatnie, uroczyste śluby. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁷wierzać — powierzać, zwierzać w zaufaniu. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁸różni — różni, doprowadza do poróżnienia się stron, do kłótni. [przypis edytorski]

Ekwipaż po angielsku¹⁹⁹, z francuska lokaje,
 A choć do dalszych zbytków sposobu nie staje,
 Choć nikt borgować²⁰⁰ nie chce, przykrzą się dłużnicy,
 Przecież Maciej paradnie jedzie po ulicy,
 Przecież laufry przed końmi, Murzyn za karetą²⁰¹.²⁰²
 Chcesz widzieć tajemnicę przed światem ukrytą?
 Nauczysz się, bylebyś tym szedł, co on torem,
 Bylebyś się pożegnał z cnotą i honorem,
 Bylebyś czoło stracił²⁰³, dojdiesz przedsięwzięcia.
 Zbądź się wstydu, a język trzymaj od najęcia²⁰⁴,
 Czołgaj się, a gdy podłość rozpostrzesz najdalej,
 Dokażesz, że przed tobą będą się czołgali.
 Zyskasz korzyść niecnotą; ale to zysk podły;
 Nie tymi prawe szczęście obwieszcza się źródły;

Korzyść, Pochlebstwo

Strzeż się więc takich zdobycz²⁰⁵, co czynią zelżywym. Jesteś w wiosnie młodości,
 w tym wieku szczęśliwym,

Młodość, Nauka

Co do wszystkiego zdatny. Do użycia wzywa
 Rozkosz miła z pozorów, w istocie zdradliwa;
 Uwdzięcza²⁰⁶ bite ślady, lecz choć mile pieści,
 Kładzie żółć przy słodczy, ciernie z kwiaty mieści²⁰⁷,
 Omamia nieostrożnych zradnymi kompani.
 Będziesz na pierwszym wstępie uprzejmie wezwany
 Od rzeszy grzeczno–modnej, rozpustnie wytwornej.
 Tam się nauczysz w szkole przebiegłej, wybornej,
 Jak grzecznie rozposażyc²⁰⁸ zbiory przodków skrzętne,
 A ślady wspaniałości stawiając pamiętne,
 Niesłychanymi zbytki i treścią rozpusty
 Zawstydzając marnotrawców i dziwić oszusty.
 Nauczysz się, jak prawom można się nie poddać,
 Jak dostać, kiedy nie masz, dostawszy nie oddać,
 Jak zwodzić zaufanych a śmiać się z zwiedzionych,
 Jak w błędzie utrzymywać sztucznie²⁰⁹ omamionych,
 Jak się udać, gdy trzeba, za dobrych i skromnych,
 Jak podchlebiać przytomnym²¹⁰, śmiać się z nieprzytomnych,
 Jak cnotcie, gdzie ją znajdziesz, dać zelżywą postać,
 Jak deptać wszystkie względy, byle swego dostać,
 Jak wzięwszy grzeczną tonu modnego postawę,

¹⁹⁹ *Ekwipaż po angielsku* — już w końcu panowania Augusta III coraz modniejsze stawały się angielskie karety, które sprowadzali przeważnie tylko magnaci. [przypis redakcyjny]

²⁰⁰ *borgować* — pożyczać na kredyt. [przypis edytorski]

²⁰¹ *za karetą* — „u kozła tylniego wisiał stopień [...] na paskach rzemieennych, po którym lokaje na kozioł wstępowali, hajducy zaś i pajucy, gdzie nie było hajduków, na tym stopniu płac swój za karetą mieli”. (J. Kito-wicz, *Opis obyczajów*, s. 531). Obowiązkiem hajduków w czasie podróży było otwieranie drzwi karety i ustawianie przed nią stopnia. Zgodnie z ówczesną modą na egzotykę do dobrego tonu należało mieć służącego Murzyna. [przypis redakcyjny]

²⁰² Ochocki zanotował w *Pamiętnikach*: „W r. 1786 zastałem jeszcze w Warszawie wiele pańskich domów, jeżdżących z kawalkatą ekwipażami”. Ową „kawalkatę” stanowił orszak sług, do których należeli laufrowie, bie-gnący przed karetą, których zadaniem było trzaskać z harapów na znak, że wszyscy powinni ustąpić z drogi; „laufrow odziewano z hiszpańska, w lekkie materie, w trzewiki, z kaszkietem na głowie z herbem pańskim i pió-rami strusimi, którego nie zdejmowali nigdy ani w kościele, ani w sali posługując do stołu”. (J. D. Ochocki, *Pamiętniki*, s. 97, 93). [przypis redakcyjny]

²⁰³ *czoło stracić* — wyzbyć się wstydu. [przypis redakcyjny]

²⁰⁴ *język trzymaj od najęcia* — bądź płatnym chwałcą. [przypis redakcyjny]

²⁰⁵ *zdobycz* — dawny dopełniacz liczby mnogiej. [przypis redakcyjny]

²⁰⁶ *Uwdzięcza* — nadaje wdzięku, powabu. [przypis redakcyjny]

²⁰⁷ Wszystkie teksty podają zgodnie ten wiersz w brzmieniu: „Kładzie żółć przy goryczy, ciernie z kwiaty mie-ści”. W miejsce niewłaściwego „przy goryczy”, co jest oczywistym przepisaniem się Krasickiego, wprowadzono koniekturę wydawcy: „przy słodczy”. [przypis redakcyjny]

²⁰⁸ *rozposażyc* — porodzielać, porozdawać. [przypis redakcyjny]

²⁰⁹ *sztucznie* — umiętnym podejściem, chytrze. [przypis redakcyjny]

²¹⁰ *przytomny* — obecny. [przypis redakcyjny]

Dla żartu dowcipnego szarpać cudzą sławę,
Jak się chlubić z niecnoty, a w wyrazach sprośnych
Mieszać fałsz z zuchwałością w tryumfach miłosnych.

Jesień, Wiosna

Taka to nasza młodzież! Po skażonej wiosnie
Jaki plon, jaki owoc w jesieni urośnie?
Rzuc okiem na Tomasza: słaby, wynędzniały,
Dwudziestoletni starzec. Poszły kapitały,
Poszły wioski, miasteczka, pałace, ogrody,
Jęczy nędzarz, a pamięć niepowrotnej szkody
Truje resztę dni smutnych, co je wlecze z pracą²¹¹:
Taka korzyść rozpusty, tak się zbytki płacą.

Uszedłeś marnotrawców, wpadniesz w otchłań nową.

Kochanek, Miłość

Ci to są, co z romansów zawróconą głową,
Bohaterzy miłosne, żaki teatralni²¹²,
Trawią wiek u nóg bogiń przy ich gotowalni.
Westchnienia ich kunsztowne do Filidów²¹³ modnych,
Kaloandry²¹⁴ w afektach wiernych a dowodnych
Jęczą nad srogim losem, a boginie cudne,
Raz uprzejme, drugi raz dzikie i obłudne,
Czy się zechcą naszożyć, czy wdzięcznie uśmiechać,

Dają im tylko wolność rozpaczać i wzdychać. Strzeż się matni zdradliwych, w które
płochych mieści

Czas, Kobieta, Miłość,
Wolność

Zbyt czuły na podstępny zawzdy kunszt niewieści;
Strzeż się sideł powabnych, w które młodzież wabia.
Choć sztuką zdradę skryją, pęta ujedwabia,
Przecież w nich wolność ginie, czas się drogi traci,
Zysk wdzięcznych sentymentów w cnoty nie bogaci;
A Filida²¹⁵ tymczasem, gdy ją statek²¹⁶ smuci,
Dla nowego Tyrsysa²¹⁷ dawnego porzuci.

Skacz ze skały, w miłosnych pętach niewolniku,
Albo siadłszy w zamysłach²¹⁸ przy krętym strumyku,
Gadaj z echem płaczącym na płonne nadzieje;
Twoja Filis²¹⁹ tymczasem z głupiego się śmieje.
Nie masz tego w romansach — ale jest na jawie;
Ktokolwiek się tej płochy poświęcił zabawie,
Nie inszą korzyść żądań zniewieściałych zyska;
Czyli politowania wart, czy pośmiewiska,
Niech boginie osądzą. — Ty zważ, co cię czeka.
Boginie są, mój Janie; czcij je, lecz z daleka²²⁰.

Kochanek

²¹¹z *pracą* — z trudem, mżozem. [przypis redakcyjny]

²¹²żaki *teatralni* — zgrywające się młokosy. [przypis redakcyjny]

²¹³Filida, Filis, Tyrsys — konwencjonalne imiona bohaterów modnych sielanek dworskich. [przypis redakcyjny]

²¹⁴*Kaloander* — aluzja do bohatera popularnego wówczas romansu włoskiego poety Giovanni Ambrogio Mariniego pt. *Calloandro sconosciuto* (1640), przetłumaczonego na język polski, którego pełny tytuł brzmi: *Kolloander wierny Leonildzie przyjaźni dotrzymujący, przy różnych nienawiści wojennych awanturach i przypadkach, z okazji niedotrzymania słowa między Poliartem, cesarzem konstantynopolitańskim, Enceladona synem, i między Tygryndą, królową trabizonską, Tygranora króla córką, albo historia polityczna, kawalerskie ich dzielności i skrytą miłość przez Hymeneusz dożywotniej przyjaźni między nimi zakończone opisująca*. O romansach pisał Krasicki w *Zbiorze potrzeb. wiad.*: „rodzaj ten pisma, zbyt teraz rozpleniony zabawką momentalną, nie nadgradza nieskończonego uszczerbku w obyczajach młodzieży”. [przypis redakcyjny]

²¹⁵Filida, Filis, Tyrsys — konwencjonalne imiona bohaterów modnych sielanek dworskich. [przypis redakcyjny]

²¹⁶statek — stałość. [przypis redakcyjny]

²¹⁷Filida, Filis, Tyrsys — konwencjonalne imiona bohaterów modnych sielanek dworskich. [przypis redakcyjny]

²¹⁸w *zamysłach* — w zamyśleniu, w zadumie. [przypis redakcyjny]

²¹⁹Filida, Filis, Tyrsys — konwencjonalne imiona bohaterów modnych sielanek dworskich. [przypis redakcyjny]

²²⁰Bogatszą charakterystykę „bogini” odnajdujemy w nieukończonej satyrze, ogłoszonej przez L. Bernackiego w krytycznym wydaniu satyr i listów (s. 232–233): „Dla wdzięków bojaźliwa, a dla mody chora, / Jęczy, wzdycha

Nie, żebyś był odludkiem. Znajdziesz nawet w mieście,
Co umysł mając męski, powaby niewieście,
Szacowne bardziej cnotą niż blaskiem urody,
Mimo zwyczaj powszechny, mimo przepis mody
Śmiać pełnić obowiązki, a proste Sarmatki²²¹,
Są i żony poczciwe, i starowne matki;
Romans je w obowiązkach nigdy nie rozgrzesza.
Z takich gniazd, jeśli znajdziesz, szukaj towarzysza;
I znajdziesz. Niech odszczeka, co je trzy rachował²²².
Nie będę ja zbyt ostrą satyrą brakował²²³.

Kobieta

Są, a często, choć pozór przeciwnie obwieszcza,

W uścich płochosć, a cnota w sercu się umieszcza. Wojciech — mędrzec ponury,
łapie młodzież żywą,

Filozof

A najeżony miną poważnie żarliwą,
Nową rzeczy postawą gdy dziwi i cieszy,
Same wyroki głosi zgromadzonej rzeszy.
Za nic dawni pisarze, stare księgi — fraszki,
Dzieła wieków to płonne u niego igraszki;
Filozof, jednym słowem, i miną, i cerą²²⁴,
Unosi się nad podłgą gminu atmosferą,
Depce miałkość²²⁵ uprzedzeń, a dając, co nie ma,
Stwarza nowy rząd rzeczy²²⁶ i wiary systema.

Z daleka od tej szkoły, z daleka, mój Janie!

Powabne tam jest wejście, wdzięczne przywitanie,

Ale powrót fatalny. Zły to rozum, bracie,

Co się na cnoty, wiary zasada utracie.

Ochelznaj²²⁷ dumne zdania pokory munsztukiem²²⁸,

Wierz, nie szperaj, bądź raczej cnotliwym nieukiem

Niż mądrym, a bezbożnym. Tacy byli dawni,

Równie, a może więcej naukami sławni,

Przodki twoje poczciwe, co Boga się bali.

Co mogli, co powinni, oni roztrząsali,

Umieli dzielić w zdaniu, o czym sądzić można,

Od tego, w czym nauka próżna i bezbożna.

Na co rozum, dar boży, jeśli bluźni dawcę?

Mijaj, Janie, bezbożnych maksym prawodawcę,

Mijaj mądrość nieprawą. Ta niech tobą rządzi,

Co do cnoty zaprawia, w nauce nie błądzi,

Rozum, Pobożność, Cnota

Bóg, Cnota, Mądrość,
Rozum, Religia

wsparta na sofach piękna Leonora [!]. / Jęczy, wzdycha, niesyta szczęściem, nowych zysków łaknie [!], / W tym, co tylko mieć może, a ma, czegoś braknie. / Im więcej zgromadziła, tym bardziej ubywa, / Piękna, młoda, dostatnia, przecież nieszczęśliwa. / Gdzie jest — nudno, gdzie nie jest — tam miłe momenta. / Więc tam leci, gdzie pragnie; doszła — niekontenta. / Skąd nudność? Zbyt myśl wzniosła, zbyt się umysł żarzy, / Co usłyszysz, co zoczy — mniej, niż sobie marzy. / Świat szczypty na te głowy, dopieroż kraj cały! [przypis redakcyjny]

²²¹Sarmatki — tu: Polki przestrzegające dawnych obyczajów, wprowadzone do satyry jako przeciwstawienie kobiet modnych. [przypis redakcyjny]

²²²Niech odszczeka, co je trzy rachował — aluzja do zjadliwego ustępu satyry Boileau (satyra X, ww. 43–44): „Ba, i dziś nawet podług tak sławnego wzoru / Można znaleźć małżonkę wierną nie z pozoru. / Prawda. Ja sam w Krakowie, jeśli się nie mylę, / Trzy takie bym wymienił.” (Boileau, *Satyry wierszem polskim przełożone, z przystosowaniem do polskich rzeczy* przez J. Górczyzewskiego, Warszawa 1805, I. 90. Tu jest to satyra IX, ww. 43–46). [przypis redakcyjny]

²²³brakować — tu: piętnować. [przypis redakcyjny]

²²⁴cera — ułożenie twarzy, mina. [przypis redakcyjny]

²²⁵miałkość — powierzchowność. [przypis redakcyjny]

²²⁶Stwarza nowy rząd rzeczy — daje pogląd na siły, które rządzą światem. Po w. 134 znajdował się w brulionie, następnie zarzucony przez autora fragment: „Tli się ogień szkodliwy, zajęty w iskierce, / Powabne jego słowa wkradają się w serce, / W bluźnierskich żartach, grzeczną mądrość kiedy mieści, / Doktor płochych umysłów, apostoł niewieści, / Wszystko, co jest, on pojął, co było, on wiedział. / Rzekł słowo, a choć reszty ani dopowiedział, / Rozśmiał się lub zasepił — misternie a sztucznie, / Umicją to tłumaczyć omamione ucznie.” (I. Krasicki, *Satyry i listy*, s. 95–96). [przypis redakcyjny]

²²⁷ochelznąć — okiełznać, stłumić. [przypis redakcyjny]

²²⁸munsztukiem — wędzidem; za jego pomocą powściąga się zapędy konia; tu: umysłu. [przypis edytorski]

Co prawe obowiązki bezwzględnie określa,
Co zna ludzką ułomność, w zdaniach nie wymyśla,
Co cię łącząc z pocziwym, staropolskim gminem,
Nie każe ci się wstydzic, żeś chrześcijaninem.

Żona modna

„A ponieważ dostałeś, coś tak drogo ceniał,
Winszuję²²⁹, panie Pietrze, żeś się już ożenił”.
„Bóg zapłać”. „Cóż to znaczy? Oziębłe dziękujesz,
Alboż to szczęścia swego jeszcze nie pojmujesz?
Czyliż się już sprzykrzyły małżeńskie ogniwa?”
„Nie ze wszystkim, luboć to zazwyczaj tak bywa,
Pierwsze czasy cukrowe”. „Toś pewnie w goryczy?”
„Jeszczeć!” „Bracie, trzymaj więc, coś dostał w zdobyczy!
Trzymaj skromnie, cierpliwie, a milcz tak jak drudzy,
Co to swoich małżonek uniżeni słudzy,
Z tytułu ichmościowie, dla oka dobrani,
A jejmość tylko w domu rządczyni i pani.
Pewnie może i twoja?” „Ma talenta śliczne:
Wziąłem po niej w posagu cztery wsie dziedziczne,
Piękna, grzeczna, rozumna”. „Tym lepiej”. „Tym gorzej.
Wszystko to na złe wyszło i zgubi mnie wsporzej²³⁰;
Piękność, talent wielkie są zaszczyty²³¹ niewieście,
Cóż po tym, kiedy była wychowana w mieście”.
„Alboż to miasto psuje?” „A któż wątpić może?
Bogdaj to żonka ze wsi!” „A z miasta?” „Broń Boże!

Żłem tuszył²³², skorom moją pierwszy raz obaczył,
Ale żem to, co postrzegł, na dobre tłumaczył,
Wdawszy się już, a nie chcąc dla damy ohydy²³³,
Wiejski Tyrsys, wzdychałem do mojej Filidy.

Dziwne były jej gesta²³⁴ i misterne wdzięki,
A nim przyszło do ślubu i dania mi ręki,
Szliśmy drogą romansów²³⁵, a czym się uśmiechał,
Czym się skarżył, czy milczał, czy mówił, czy wzdychał,
Widziałem, żem niedobrze udawał aktora,
Modna Filis gardziła sercem domatora.

I ja byłbym nią wzgardził; ale punkt honoru,
A czego mi najbardziej żał, ponęta zbioru²³⁶,
Owie wioski, co z mymi graniczą, dziedziczne,
Te mnie zwiodły, wprawiły w te okowy śliczne.

Przyszło do interczy²³⁷. Punkt pierwszy: że w mieście
Jejmość przy doskonałej francuskiej niewieście,
Co lepiej (bo Francuzka) potrafi ratować,
Będzie mieszkać, ilekroć trafi się chorować.

Małżeństwo

Kobieta, Władza

Miasto, Żona

Maska, Miłość

Korzyść, Mąż, Ślub

²²⁹ *Winszuję* — gratuluję. [przypis edytorski]

²³⁰ *wsporzej* — szybciej. [przypis redakcyjny]

²³¹ *zaszczyt* — tu: zaleta. [przypis redakcyjny]

²³² *tuszyć* — mniemać, sądzić. [przypis redakcyjny]

²³³ *ohyda* — wstyd, niesława. [przypis redakcyjny]

²³⁴ *gesta* — sposób poruszania się. [przypis redakcyjny]

²³⁵ *Szliśmy drogą romansów* — postępowaliśmy jak bohaterowie romansów. [przypis redakcyjny]

²³⁶ *zbior* — majątek, bogactwo. [przypis redakcyjny]

²³⁷ *interczyza* — umowa przedślubna ustalająca stosunki majątkowe pomiędzy przyszłymi małżonkami. [przypis redakcyjny]

Punkt drugi: chociaż zdrowa czas na wsi przesiedzi,
Co zima jednak miasto stołeczne odwiedzi.
Punkt trzeci: będzie miała swój ekwipaż własny.
Punkt czwarty: dom się najmie wygodny, nieciasny,
To jest apartamenta paradne²³⁸ dla gości,
Jeden z tyłu dla męża, z przodu dla jejmości.
Punkt piąty: a broń Boże! — Zląkłem się. A czego?
»Trafia się — rzekli krewni — że z zdania wspólnego
Albo się węzeł przerwie, albo się rozłączy!«
»Jaki węzeł?« »Małżeński«. Rzekłem: »Ten śmierć kończy«.
Rozśmieli się z wieśniackiej przytomni prostoty.
I tak płacąc wolnością niewczesne zaloty,
Po zwyczajnych obrządkach rzecz poprzedzających
Jestem wpisany w bractwo braci żalujących.

Małżeństwo

Wyjeżdżamy do domu. Jejmość w złych humorach:

»Czym pojedziem?« »Karetą«. »A nie na resorach²³⁹?«

Daliż²⁴⁰ ja po resory. Szczęściem kasztelanic,

Co karetę angielską sprowadził z zagranic,

Zgrał się co do szeląga. Kupilem. Czas siadać.

Jejmość słaba. Więc podróż musimy odkładać.

Zdrowsza jejmość. Zajeżdża angielska karéta.

Siada jejmość, a przy niej suczka faworyta.

Kładą skrzynki, skrzyneczki, woreczki i paczki,

Te od wódek pachnących²⁴¹, tamte od tabaczki,

Niosą pudło kornetów²⁴², jakiś kosz na fanty;

W jednej klatce kanarek, co śpiewa kuranty,

W drugiej sroka, dla ptaków jedzenie w garnuszku,

Dalej kotka z kocięty i mysz na łańcuszku.

Chcę siadać, nie masz miejsca; żeby nie zwlec drogi,

Wziąłem klatkę pod pachę, a suczkę na nogi.

Wyjeżdżamy szczęśliwie, jejmość siedzi smutna,

Ja milczę, sroka tylko wrzeszczy rezolutna.

Przerwała jejmość myśli: »Masz waćpan kucharza?«

»Mam, moje serce«. »A pfe, koncept z kalendarza²⁴³,

Moje serce! Proszę się tych prostactw oduczyć!«

Zamilkłem. Trudno mówić, a dopieroż mrućczy.

Więc milczę. Jejmość znowu o kucharza pyta.

»Mam, mościa dobrodziejko«. »Masz waćpan stangréta?«

»Wszak nas wiezie«. »To furman. Trzeba od parady

Mieć inszego. Kucharza dla jakiej sąsiady

Możesz waćpan ustąpić«. »Dobry«. »Skąd?« »Poddany«.

»To musi być zapewne nieoszacowany,

Musi dobrze przypiekać reczuszki, łazanki,

Do gustu pani wojskiej²⁴⁴, panny podstolanki.

Ustąp go waćpan; przyjmą pana Matyjasza,

Zwierzęta

Sługa

²³⁸apartamenta paradne — odpowiednie miejsca. [przypis edytorski]

²³⁹A nie na resorach — powszechnie pudła karet zawieszane były nisko na pasach. Już przy końcu panowania Augusta III moda ta zaczęła się zmieniać. »Majstrowie zagraniczni wymyślili karety na resurach, to jest na sztabach żelaznych gibkich, wysoko osadzone«. (J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, s. 532–533). Karety sprowadzane z Anglii uchodziły za najwytworniejsze. [przypis redakcyjny]

²⁴⁰Daliż — dalejże. [przypis edytorski]

²⁴¹wódki pachnące — pachnidła, perfumy. [przypis redakcyjny]

²⁴²kornet — wysoki, ozdobny czepiec. [przypis redakcyjny]

²⁴³koncept z kalendarza — osiemnastowieczne, szczególnie saskie jeszcze kalendarze, jedyna lektura ciemnej prowincjonalnej szlachty, podawały balaunne wiadomości, prognozyki pogody, przepowiednie wypadków historycznych i klęsk żywiołowych. Pełne były również niewybrednych żartów i konceptów. [przypis redakcyjny]

²⁴⁴wojskiej — żony wojskiego. »Wojski, urząd wojewódzki na doglądanie bezpieczeństwa publicznego, gdy stan szlachecki na koń siada w pospolitym ruszeniu«. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). [przypis redakcyjny]

Może go i ksiądz pleban użyć do kiermasza²⁴⁵.
A pasztetnik?« »Umiałci i pasztety robić«.
»Wierz mi waćpan, jeżeli mamy się sposobić
Do uczciwego życia, weźże ludzi zgodnych,
Kucharzy cudzoziemców, pasztetników modnych,
Trzeba i cukiernika. Serwis zwierściadlany
Masz waćpan i figurki piękne z porcelany²⁴⁶?«
»Nie mam«. »Jak to być może? Ale już rozumiem
I lubo jeszcze trybu wiejskiego nie umiem,
Domyślam się. Na wety²⁴⁷ zastawiają półki,
Tam w pięknych piramidach krajanki, gomółki,
Tatarskie ziele²⁴⁸ w cukrze, imbir chiński w miodzie,
Zaś ku większej pociesze razem i wygodzie
W ładunkach bibułowych kmin kandyzowany²⁴⁹,
A na wierzchu toruński piernik pozłacany²⁵⁰.

Jedzenie

Szkoda mówić, to pięknie, wybornie i grzecznie,
Ale wybac mi waćpan, że się stawię sprzecznie²⁵¹.
Jam niegodna tych parad, takiej wspaniałości«.
Zmilczałem, wolno było żartować jejmości.
Wjeżdżamy już we wrota, spojrzęła z karety:
»A pfe, mospanie! parkan, czemu nie sztakiety?«
Wysiadła, a z nią suczka i kotka, i myszka;
Odepchnęła starego szafarza Franciszka,
Łzy mu w oczach stanęły, jam westchnął. W drzwi wchodzi.
»To nasz ksiądz pleban!« »Kłaniam²⁵²«. Zmarszczył się dobrodziej.
»Gdzie sala?« »Tu jadamy«. »Kto widział tak jadać!
Mała izba, czterdziestu nie może tu siadać«.
Aż się wezdrnął Franciszek, skoro to wyrzekła,
A klucznica natychmiast ze strachu uciekła.
Jam został. Idziem dalej. »Tu pokój sypialny«.
»A pokój do bawienia?« »Tam gdzie i jadalny«.
»To być nigdy nie może! A gabinet?« »Dalej.
Ten będzie dla waćpani, a tu będziem spali«.
»Spali? Proszę, mospanie, do swoich pokojów.
Ja muszę mieć osobne od spania, od strojów,
Od książek, od muzyki, od zabaw prywatnych,
Dla panien pokojowych²⁵³, dla służebnic płatnych.
A ogród?« »Są kwatery²⁵⁴ z bukszpanu, ligustru«.

Sluga, Żona

Sluga

Ogród, Sielanka

²⁴⁵kiermasz — uroczysty obchód rocznicy poświęcenia kościoła połączony z odpustem i najczęściej z jarmarkiem. [przypis redakcyjny]

²⁴⁶Wygląd takiej zastawy stołowej opisuje Ochocki: [...] ubierano stoły w tafle zwierciadlane z pięknymi, złożonymi galeryjkami i kryształowymi ozdobami. Te kładziono wzdłuż przez cały stół, a na nich stawiano figurki porcelanowe, koszyki i inne cacka misterne, żyrandoliki z kryształowymi wisidełkami do świec, itp. Na wielkie obchody wysypywali w środku stołu cukiernicy kolorami herby osób, które fetowano, wokoło tafel z obu stron ustawiano konfitury, blanmanże [galaretki migdałowe] galarety, owoce i co do deseru należało. Nie mógł być stół piękniej i dla oka powabniej ubrany, osobliwie wieczorem przy świecach ślicznie się to wydawało”. (J. D. Ochocki, *Pamiętniki*, s. 102). [przypis redakcyjny]

²⁴⁷Na wety... — na deser; w mniej zamożnych domach szlacheckich, gdzie nie używano serwisów i zastaw cukrowych, a stoły były bardzo wąskie (na półtora łokcia), ustawiano koło stołów półki, na których podawane były słodczyce. [przypis redakcyjny]

²⁴⁸tatarskie ziele — tatarak. [przypis redakcyjny]

²⁴⁹W ładunkach bibułowych kmin kandyzowany — kmin obsmażany w cukrze podawany był w tutkach z kolorowego papieru. [przypis redakcyjny]

²⁵⁰toruński piernik pozłacany — pierniki toruńskie, których wyrób osiągnął szczytowy poziom w XVIII w., słynęły z wybornego smaku i bogatej ornamentyki. Często powlekane były dla ozdoby złotą farbą. [przypis redakcyjny]

²⁵¹że się stawię sprzecznie — że się przeciwstawię. [przypis redakcyjny]

²⁵²kłaniam — forma pozdrowienia mająca odcień lekceważenia. [przypis redakcyjny]

²⁵³Dla panien pokojowych — w bogatszych dworach szlacheckich prócz płatnej służby przyjmowano dziewczęta z chudopacholskich rodzin szlacheckich, pełniące funkcje pośrednie między damą do towarzystwa a służebną. [przypis redakcyjny]

»Wyrzucić! Nie potrzeba przydatnego lustru.
 To niemczyzna. Niech będą z cyprysów gajki,
 Mruczące po kamyczkach gdzieniegdzie strumyki,
 Tu kiosk²⁵⁵, a tu meczecik, holenderskie wanny,
 Tu domek pustelnika, tam kościół Dyjanny²⁵⁶.
 Wszystko jak od niechcenia, jakby od igraszki,
 Belwederek²⁵⁷ maleńki, klateczki na ptaszki,
 A tu słowik miłośnie szczebioce do ucha,
 Synogarlica jęczy, a gołąbek grucha²⁵⁸,
 A ja sobie rozmyślałam pomiędzy cyprysy
 Nad nieszczęściem Pamelii²⁵⁹ albo Heloisy²⁶⁰...«
 Uciekłem, jak się jejmość rozpoczęła zżymać,
 Już też więcej nie mogłem tych bajek wytrzymać.
 Uciekłem. Jejmość w rządy. Pełno w domu wrzawy,
 Trzy sztafety²⁶¹ w tygodniu poszło do Warszawy;
 W dwa tygodnie już domu i poznać nie można.
 Jejmość w planty²⁶² obfita, a w dzielach przemożna,
 Z stołowej izby balki wyrzuciwszy stare²⁶³,
 Dała sufit a na nim *Wenery Ofiarę*²⁶⁴.
 Już alkowa²⁶⁵ złożona w sypialnym pokoju,
 Gipsem wymarmurzony²⁶⁶ gabinet od stroju.
 Poszły słoiki z apteczki, poszły konfitury,
 A nowym dziełem kunsztu i architektury
 Z półek szafy mahoni²⁶⁷, w nich książek bez liku²⁶⁸,
 A wszystko po francusku; globus na stoliku,
 Buduar szklni się złotem, pełno porcelany,

Dom, Przemiana, Żona

²⁵⁴*kwatery* — działka w ogrodzie. [przypis redakcyjny]

²⁵⁵*kiosk* — altanka w kształcie chińskiej świątyni; holenderskie wanny — prawdopodobnie baseny wokół fontann wykładane ozdobnymi kafelkami holenderskimi. [przypis redakcyjny]

²⁵⁶*kościół Dyjanny* — pawilon ogrodowy w kształcie świątyni greckiej. [przypis redakcyjny]

²⁵⁷*Belwederek* — budynek na wzniesieniu z rozległym widokiem na okolicę. [przypis redakcyjny]

²⁵⁸*A ogród* — jeszcze na początku panowania Stanisława Augusta modne były ogrody „francuskie”, oznaczające się symetrią i sztucznością doprowadzoną czasem do dziwactwa. Krasicki tak o nich pisze w *Listach o ogrodach*: „Nie dość było kunsztownej sztuce holenderskich zwłaszcza i niemieckich ogrodników czynić z drzew słupy, obeliski i piramidy, ledwo pojętym wysileniem przeistaczali je w posągi: „Grał na cytrze Apollo z jodły złotowłosej, / Ceres z szyszek borowych piastowała kłosy, / Błyszczał Neptun trójjębny od bżowego lustru, / Jowisz w zapale rzucał pioruny z ligustru, / Mars z figi, rozjuszony zabójczym rzemiosłem, / Bachus na tyce chmielu z Sylenem i osłem, Wenus / wdzięczna jałowcem z uśmiechu i giestu, Gracyje / porzeczkowe, Kupido z agrestu”. / (I. Krasicki, *Dzieła prozą*, t. V, s. 393). Nowa moda, związana z sentymentalizmem, zastąpiła ogród „francuski” „angielskim”, który miał naśladować swobodną i dziką naturę. Gust francuskiego rokoka wprowadził do ogrodów „angielskich” architekturę sielanki dworskiej. Całe urządzenie ogrodu żony modnej, a więc belwederek, meczeciki, domki pustelnika, świątynie Diany spotykamy w opisach słynnych wówczas ogrodów, jak Solca Kazimierza Poniatowskiego, brata królewskiego, czy Arkadii Heleny Radziwiłłowej. [przypis redakcyjny]

²⁵⁹*Pamela* — tytułowa bohaterka sentymentalnego romansu (1740) angielskiego pisarza Samuela Richardsona. [przypis redakcyjny]

²⁶⁰*Heloiza* — bohaterka powieści czolowego przedstawiciela sentymentalizmu Jean—Jacques Rousseau, pt. *Nowa Heloiza* (1761). W szkicu *O romansach* Krasicki zaliczy przeciw „obyczajnej” i Pamelę Richardsona: „Mieści się w rodzaju tych dzieł uczciwych i Pamela; ale choć z wielu miar te księgi godne szacunku, mogą ich miejsce inne w pierwiastkowej panien edukacji zastąpić”. (I. Krasicki, *Dzieła prozą*, t. VI, s. 390). [przypis redakcyjny]

²⁶¹*sztafeta* — posłaniec konny. [przypis redakcyjny]

²⁶²*planta* — plan, pomysł. [przypis redakcyjny]

²⁶³*Z stołowej izby balki wyrzuciwszy stare* — w większych domach szlacheckich ozdabiano pułap belkami, wypełniając barwnymi ornamentami kwadraty powstałe przy skrzyżowaniu. Nowa moda wprowadza sufit gładki, ozdobiony malowidłami często o tematyce mitologicznej. [przypis redakcyjny]

²⁶⁴*Wenery ofiara* — obraz przedstawiający boginię miłości, Wenerę, składającą parę gołębi na ofiarę. [przypis redakcyjny]

²⁶⁵*alkowa* — sypialnia bez okien łącząca się z drugim pokojem. [przypis redakcyjny]

²⁶⁶*Gipsem wymarmurzony* — ozdobiony gipsowymi sztukateriami. [przypis redakcyjny]

²⁶⁷*szafy mahoni* — szafy mahoniowe. [przypis redakcyjny]

²⁶⁸W przekreślonych po w. 145 wierszach brulionu pozorne zainteresowanie się książkami wyraża autor z dośladniejszą ironią: Jejmość moja uczona; nawet na stoliku, / Nawet na gotowalni swoje księgi mieści. / (I. Krasicki, *Satyry i listy*, s. 102). [przypis redakcyjny]

Stoliki marmurowe, zwierściadlane ściany.
Zgoła przeszedł mój domek warszawskie pałace,
A ja w kącie nieborak, jak płacę, tak płacę.

To mniejsza, lecz gdy hurmem zjechali się goście,
Wykwintne kawalery i modne imoście,
Bał, maszki, trąby, kotły, gromadna muzyka,
Pan szambelan za zdrowie jejmości wykrzyka,
Pan adiutant wypija moje stare wino,
A jejmość, w kącie siedząc z panią starościna,
Kiedy się ja uwijam jako jaki sługa,
Coraz na mnie pogląda, śmieje się i mruga.

Po wieczery fajerwerk²⁶⁹. Goście patrzą z sali;
Wpadł szmermel²⁷⁰ między gumna²⁷¹, stodoła się pali.

Ja wybiegam, ja gaszę, ratuję i płacę,
A tu brzmia coraz głośniej na wiwat trębacze.
Powracam zmordowany od pogorzeliśka,
Nowe żarty, przymówki, nowe pośmiewiska.
Siedzą goście, a coraz więcej ich przybywa,
Przekładam zbyt ni ekspens, jejmość zapalczywa
Z swoimi czterma wsiami odzywa się dwornie.
»I osiem nie wystarczy« — przekładam pokornie.
»To się wróćmy do miasta«. Zezwoliłem, jedziem;
Już tu od kilku niedziel zbyt kujem i siedziem.
Już... ale dobrze mi tak, choć frasunek bodzie,
Cóż mam czynić? Próżny żal, jak mówią, po szkodzie”.

Zabawa

Małżeństwo

Życie dworskie

Joachimie! Już młodość porywcza uciekła
I wieku dojrzalego już pora dociekła²⁷²,
Ta pora, w której żądze słabiej zaczynają.
Strawiłeś lata twoje między dworską zgrają.
Zrazu młodzian, dojrzalszy potem, profes teraz,
Zyskający, zdradzony, oszukany nieraz,
Zgoła dworak. Więc naucz, świadom znamienicie,
Na czym zawisło, jakie u dworu jest życie?

Milczysz? Znać, żeś jest dworak. Ja, wieśniak, opowiem.
Najprzód (trzeba te rzeczy brać z letka), albowiem
Obraziłbym i wielu, gdybym prawdę szczerą
Objawiał, a nie zwykłą dworom manijerą.
Grzeczność — talent nie lada, ten rad w dworach gości,
Ten kształci oświecone jasne wielmożności,
Ten jest cechą każdego, co się dworu ima,
Co pozor ma nazbyt, a istoty nie ma,
Zgoła co jest dworakiem. Panie Joachimie,
Powiedz, co tam w ohydzie, a co tam w estymie²⁷³?
Cnota. Waszmość żartujesz. Kunsztem wielorakiem

Dorosłość, Starość

Dworzanin, Dwór

Dworzanin, Dwór,
Grzeczność

Cnota, Prawda

²⁶⁹ *Po wieczery fajerwerk* — sztuczne ognie, rzecz często bardzo kosztowna, były ulubionym sposobem uświetnienia większych uroczystości bogatej szlachty i magnaterii. [przypis redakcyjny]

²⁷⁰ *szmermel* — fajerwerk o wężykowatych skrętach, który przed zgaśnięciem daje wystrzał. [przypis redakcyjny]

²⁷¹ *gumno* — podwórze między zabudowaniami gospodarskimi. [przypis redakcyjny]

²⁷² *dociec* — dobiec. [przypis redakcyjny]

²⁷³ *estyma* — poważanie, szacunek. [przypis redakcyjny]

Umiałeś żyć u dworu i jesteś dworakiem.
A ja prostak, a przecież chciałbym z tego toru²⁷⁴
Coś pojąć i określić, jak żyją u dworu.
Żłem się udał, daremniem staranie postradał;
A któż się u dworaków o prawdzie wybadał?
Więc coś nie opowiedział, choć wiesz, a wiesz ściśle,
Ja, co nie wiem, na domysł powiem i określe. Dwór jest to wybór ludzi, tak mówię
świat grzeczny²⁷⁵,
Ale świat pospolity zdaniu temu sprzeczny.
Kto z nich lepiej osądził? Grzeczny mówi wdzięcznie:
Cnotę, dowcip, talenta, umieszczone zręcznie,
Dwór najlepiej obwieszcza. Świat prosty a szczery,
Jak z lupin człeka luszcząc z dobrej manijery,
Gdy nie patrzy, kto czyni, lecz o co rzecz chodzi,
Wszystko zwie po imieniu: Piotr kradł, więc Piotr złodziej.
To prawda, lecz niegrzeczna, wyraz²⁷⁶ zbyt dosadnie.
Jakże to pięknie nazwać, kiedy Piotr okradnie?
Można prawdę powiedzieć, ale tonem grzecznym:
Piotr się wslawił w rzemiośle trochę niebezpiecznym,
Piotr zażył²⁷⁷, a nie swoje, kunsztownie pożyczyl. —
Zgoła tyle sposobów grzecznych będziesz liczył,
Tak fałsz będziesz uwieńczał, do prawdy sposobil,
Że na to wreszcie wyjdzie: Piotr kradł, dobrze zrobił. Fałsz grzeczny to styl dworów
i moneta w kursie,
Wszędzie on się tam mieści, w dziełach i w dyskursie,
I choć na kształt liczmanów²⁷⁸ z siebie nic nie waży²⁷⁹,
Nadali mu panowie walor²⁸⁰ do przedaży.
Więc ten fant wielce zdatny i każdy go chowa;
Stąd grzeczne oświadczenia, stąd pieszczone słowa,
Stąd ostrożna nienawiść i podejścia sztuczne,
Stąd łaski, oświadczenia łaknącym nietuczne²⁸¹,
Stąd zgoła wszystko pozór, a mało istoty,
Fałszywe słowa, dzieła, dobrodziejstwa, cnoty,
Stąd... ale dość już tego. Chciwy o puściznę,
Włecze się Piotr z poranku na dzienną pańszczyznę.
Uprowadził go Mikołaj. Ściskają się oba:
„Jak się masz, przyjacielu? Jak ci się podoba
Dzień dzisiejszy?” „Pogodny”. „Cieszę się”. „Ja wzajem”.
Idzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.
Już się sobie zwierzyli, o czym i nie myślą.
Więc obcych wizerunki malują i kreślą.
„Jan?” — „To oszust”. „Bartłomiej?” — „To szuler wierutny”.
„Jędrzej?” — „Mędrek”. „Wincenty?” — „Dziwak bałamutny”.
„Franciszek?” — „On ma rozum tylko przy kieliszku”.
Wchodzi. Aż ci do niego: „Witajże, braciszku!”
A braciszek, co właśnie z nich czynił igrzyska:
„Witajcież, kochankowie”. Całuje i ściska.
Już ciżba²⁸²; ci w dyskursach, ci szepcą do ucha,

Dwór, Grzeczność, Prawda

Fałsz, Kłamstwo, Złodziej

Pozory

Fałsz, Plotka

²⁷⁴tor — tu: sposób postępowania. [przypis redakcyjny]

²⁷⁵grzeczny — wytworny. [przypis redakcyjny]

²⁷⁶wyraz — wyrażone, określone. [przypis redakcyjny]

²⁷⁷zażył — tu: wziął, przywłaszczył. [przypis redakcyjny]

²⁷⁸liczman — znaczek umownej wartości zastępujący pieniądze przy grze karcianej. [przypis redakcyjny]

²⁷⁹z siebie nic nie waży — sam nie stanowi żadnej wartości. [przypis redakcyjny]

²⁸⁰walor — cena, wartość. [przypis redakcyjny]

²⁸¹nietuczne — nietuczające, niesycące. [przypis redakcyjny]

²⁸²ciżba — tłum. [przypis edytorski]

Ten niby z drugim gada, a trzeciego słucha;
Tamten łże, a co słucha²⁸³, łączemu nie wierzy.
Tomasz stoi, a z boku układa i mierzy:
Jędrzej mu nie do kroju²⁸⁴, więc Jędrzej ladaco.
Stawia sidła, a dzienną nie zwątlony pracą,
Patrzy w ciżbę, gdzie natrzeć; jakoż się już wtoczył,
Już świeżego wśród zgrai domatora zoczył,
Już przyjaciel serdeczny, sekretów się zwierza,
A na znak poufalitych afektów przymierza
Zmyślił piękną nowinę, szepcując do ucha.
Ten już sprzedał, co kupił; wieść nie lada grucha.
Dopieroż w politykę. Nim pan wszedł do sali,
Już jedne państwa znieśli, drugie rozebrali:
Jędrzej zyskał Neapol za królową Bonę,
Marek ojcu świętemu darował Lizbonę,

Plotka

Nie masz Turków, rwą Persy, strach koło Japonów. Drzwi się z nagłą otwarły. Aż tysiąc ukłonów.

Pan, Pochlebstwo, Pozycja społeczna

Wchodzi pan; już umilkła świegotliwa zgraja,
Každy się inszym kształtem łąsi i przyczaja.
Každy patrzy na pana, a z wzroku docieka,
Czego albo się chroni, albo na co czeka.
Wszystkie się usta śmieją, ciągną wszystkie szyje,
Ten się pcha, ten potrąca, ten się jak wąż wije,
Wszyscy na to, kogo by pan gestem oznaczył;
Wspojrzał pan na Szymona, dniem dobrym uraczył²⁸⁵:
Ażci Szymon w promieniach śmieje się i mruga.
Jan go kocha serdecznie, Piotr najniższy sługa,
Bartłomiej go uwielbia, a Krzysztof go ściska,
Wszyscy hurmem do niego z daleka i z bliska,
A Szymon pełen wdzięków i niby pokorny,
Mając zaraz na sprzedaż uśmiech i gest dworny,
Tym go daje w dwójnasób, a tym przez połowę.
Łapią w lot, a już szczęścia stąd biorąc osnowę,
Ten, który trzema słowy Szymona się szczycił,
Gardzi tym, który tylko półtora uchwycił.

Piotr dostał pół uśmiechu, Jędrzej ćwierć spojżenia.

Szczęśliwy, kto z przyjaznej fortuny zdarzenia
Tyle zyskał czekając przez niejeden tydzień,
Że wypadł z ust Szymona dla niego dobrydzień.
I nie próżno, bo mniejszych choć fawor²⁸⁶ nie szczyci,
Są z łaski faworytów wicefaworyci;
Urząd to niewysoki, lecz przecie wygodny,
A przemysł²⁸⁷ dworu, zawždy w kunszta nowe płodny,
Dzieląc fawor jak wilgoć w drzewie przez zawiązki,
Z pnia w konary, z konarów przesącza w gałązki.

Dwór, Drzewo

O barwie²⁸⁸ faworytów niech się nikt nie pyta.
Poznać z miny zuchwałej sługę faworyta.
Choć nierówne teatrum²⁸⁹, gdzie są umieszczeni,
Co pan w izbie, to słudzy dokazują w sieni.
Paweł, co w dworskiej służbie lat strawił trzydzieści,

Theatrum mundi

Pozycja społeczna, Sługa

²⁸³*a co słucha* — a ten, co słucha, słuchający. [przypis redakcyjny]

²⁸⁴*być do kroju* — przypaść do upodobania. [przypis redakcyjny]

²⁸⁵*dniem dobrym uraczył* — powiedział mu „dzień dobry”. [przypis redakcyjny]

²⁸⁶*fawor* — łaska, życzliwość. [przypis redakcyjny]

²⁸⁷*przemysł* — przemysłność, przebiegłość. [przypis redakcyjny]

²⁸⁸*barwa* — liberia służby, odmienna kolorem w każdym domu magnackim. [przypis redakcyjny]

²⁸⁹*teatrum* — ulubiona metafora w. XVIII: „teatr życia ludzkiego”. [przypis redakcyjny]

Śwista z szpakiem ministra, z psem się jego pieści,
Podchlebuje lokajom, z lauframi się wita,
Dobrze mu się też każda nadaje wizyta;
Jemu szwajcar otwiera drzwi z wdzięcznym uśmiechem,
Jemu lokaje służyć gotowi z pośpiechem,
A co większa, ów pański strzelec poufały
Raczy słuchać te, co mu opiewa, pochwały;
Nawet jejmość (nie jejmość, jak to pierwej zwali
Ci, co z prosta tak pańskie żony mianowali),
Ale jejmość afektów, jejmość wdzięcznej chęci,
Jejmość miłosnowładna na dowód pamięci
Uszczypnęła go w ramię. Kontent, głodny czeka,
Już ujrział perspektywę szczęścia, choć z daleka.
Wkrótce bowiem skutecznej łaskę uprzejmości
Zyskał: przez garderobę wchód do jegomości.

Flirt

W pierwiastkach nieświadomy Rzym praktyk faworu,
Stawiał cnoty przysionek przed domem honoru²⁹⁰.
Przyszły pany, upadły szacowne świątnice,
A przybytków Fortuny dumne okolice
Objął przysionek podchlebstw, matactwa i datków.

Otóż dwór, Joachimie, z skutków i zadatków;
Tymi ścieżki iść musi, kto dworu się trzyma.
Wsi swobodna! Szczęśliwy, kto ciebie się ima.
Niekształtne twoje zyski, prawda, ale trwałe.
Niech dwór stawia złudzoną widoki wspaniałe,
Niechaj cieszy nadzieją, niżli się ta ziści.
Lepsze małe, lecz pewne, wieśniackie korzyści.

Wieś

Pan niewart służgi

„I wziął tylko pięćdziesiąt²⁹¹”. „Wieleż miał wziąć?” „Trzysta.
Tak to z dobrego pana zły sługa korzysta”.
„A za cóż te pięćdziesiąt?” „Psa trącił”. „Cóż z tego?”
„Ale psa-faworyta jegomościwego”.

„Prawda, wielki kryminal²⁹², ale i pląg²⁹³ wiele”.
„To łaska, że pięćdziesiąt”. „I nieprzyjaciele
Taką łaskę wyświadczą”. „On najlepszy z panów,
On sto pląg nigdy nie dał”. „Mów lepiej z tyranów,
Co dom czynią katownią, a na płacz nieczuli,

Z wnętrzości się człowieczych ku sługom wyzuli. Ten, co gdy był sam sługą, dobre
miewał pany,
Porzuciwszy niedawno podle pasamany²⁹⁴,
Co się niegdyś pokornie nazywał Maciejem,
Dziś jest jaśnie wielmożnym mości dobrodziejem.
Zza karety, gdzie stawał²⁹⁵, przesiadł się w karekę,

Pan, Sługa, Kara

Szlachcic

²⁹⁰Rzym... stawiał cnoty przysionek przed domem honoru — w mitologii Cnota „miana jest za boginią i czczona w ubiorze poważnej matrony, a częstokroć szędziwej, na kamieniu czworogranistym siedzącej. Tej Markus Marcellus wspaniałą poświęcił kościół, przy którym zaraz i Honorowi bazylikę wystawić postarał się, ale tak żeby przez kościół Cnoty do bazyliki Honoru było przejście, czym chciał pokazać, iż inaczej do honoru wstąpić nie można, tylko przez cnotę”. (F. Pomey, *Pantheon mithicum, albo bajeczna bogów historia*, Warszawa 1768, s. 352–353). [przypis redakcyjny]

²⁹¹pięćdziesiąt — domyślnie: pląg. [przypis redakcyjny]

²⁹²kryminal — zbrodnia. [przypis redakcyjny]

²⁹³plagi — bity, razy; chodzi o wymierzanie chłosty. [przypis edytorski]

²⁹⁴pasamany — galony, tu: liberia. [przypis redakcyjny]

²⁹⁵Zza karety, gdzie stawał — jako hajduk. [przypis redakcyjny]

W mundur²⁹⁶ barwę²⁹⁷ zamienił, a nader obfite
Mając zacności swojej próby²⁹⁸ oczewiste,
I herb znalazł, i przodków, i panegirystę.

Niech ziółko w krzaczek idzie, choćby w dąb urosło;
Wolno igrać Fortunie, jej to jest rzemiosło;
Cudotworna, na krzesła przerabia warsztaty²⁹⁹.

„Maciej chłop”. „I cóż z tego? ale że bogaty,
Maciej szlachcic”. „Niech będzie, ja nie chcę kaduka³⁰⁰”.

„Ale Maciej łakomy i złych zysków szuka;
Nie pracą, lecz podejściem majątność pomnożył,
Ale nie kładł, gdzie trzeba, wziął, gdzie nie położył,
Ale Maciej niewdzięczny tym, u których służył,
Ale Maciej bogactwa na złe tylko użył,
Ale Maciej nieludzki — to satyra karze.

Nie dba ona, kto w jakiej zostaje maszkarze³⁰¹,
Odrzuca czczą wielmożność, a gdy z chłostą czeka,

Nie szlachcica, nie chłopą ściga, lecz człowieka. Śpi jegomość w południe, choć pracy
nie użył,

Nie śpi Marcin, noc całą i oka nie zmrużył.

Wolno panom i nadto, zbytek im nie wadzi,

Choć mało, nie godzi się ubogiej czeladzi.

Obudził się jegomość. Marcin, co czuł³⁰² pilnie,

Krząta się, chce, jak może, dogodzić usilnie,

Nadaremne starania! Któż panom dogodzi?

Jak legł, tak wstał niekontent jegomość dobrodziej,

Wszystko mu nie do gustu; noc na kartach strawił,

Wszystko źle; zgrał się wczoraj, klejnoty zastawił.

Przyszedeł kupiec z rejestrem, termin przypomina,

Trzeba oddać, a nie masz: sto plag dla Marcina!

Płacze w kącie, więc krnąbrny po plagach się schował,

Dali drugie w dwójnasób, za co³⁰³ nie dziękował,

Więc dziękuje, a płacze; opłonał³⁰⁴ pan przecie

I Marcin, że po drugich nie przyszły i trzecie.

Katów waszych, nie panów, zjadłości igrzyska,

Nędzni! bydłęta z pracy, a sługi z nazwiska.

I płakać wam nie wolno, mówić jeszcze gorzej.

Przyjdzie kara za słowem okrutna tym sporzej.

Paweł skąpy na czeladź, na zbytki utratny³⁰⁵,

Za to, że od pół roka służący niepłatny

Prosił go o posiłek, łaknący czas długi,

Dał plag dwieście za strawne³⁰⁶, a sto za zasługi.

Hojny pan! stema³⁰⁷ karze, a płaci dziesiątkiem.

Los, Pozycja społeczna

Chłop, Szlachcic

Bogactwo

Złodziej

Kara, Maskarada, Literat, Poeta

Pan, Sługa, Kara, Przemoc

²⁹⁶*mundur* — mundury wojewódzkie albo obywatelskie nosiła szlachta pełniąca funkcje poselskie i urzędowe mocą uchwały sejmu z r. 1776; mundury poszczególnych województw różniły się kolorem kontuszów i żupanów. [przypis redakcyjny]

²⁹⁷*barwa* — liberia sługi dworskiego. [przypis redakcyjny]

²⁹⁸*próba* — dowód. [przypis redakcyjny]

²⁹⁹*na krzesła przerabia warsztaty* — na krzesła senatorskie zamienia warsztaty rzemieślnicze. „Cudotworność” Fortuny określa tu autor przy pomocy poetyckiej przenośni; w XVIII w. bowiem uzyskanie godności senatorskiej przez mieszczanina było niemożliwe. [przypis redakcyjny]

³⁰⁰*ja nie chcę kaduka* — nie chcę otrzymać majątku Macieja, oskarżając go jako nieszlachcica o bezprawne nabycie dóbr ziemskich. Kadukiem nazywano majątek pozostawiony bez testamentu i prawnych spadkobierców lub dobra skonfiskowane wyrokiem sądu, które otrzymywał zwykle oskarżający. [przypis redakcyjny]

³⁰¹*maskara* — maska, kostium. [przypis redakcyjny]

³⁰²*czuł* — czuwał. [przypis redakcyjny]

³⁰³*za co* — czemu, dlaczego. [przypis redakcyjny]

³⁰⁴*opłonać* — ochłonać. [przypis redakcyjny]

³⁰⁵*utratny* — rozrzutny. [przypis redakcyjny]

³⁰⁶*strawne* — wypłata służbie na wyżywienie. [przypis redakcyjny]

³⁰⁷*stema* — setką, stoma; domyślnie: plagami. [przypis redakcyjny]

Nieźle zapomożony sługa takim wziętkiem³⁰⁸
Milczy, a widząc, że się nie doprosi snadnie³⁰⁹,
Co widocznie³¹⁰ nie zyskał, po cichu ukradnie.
Zasmakuje rzemiosło, ażci złodziej w domu.
Zaprawił się na małej kwocie po kryjomu,
Pójdzie dalej; z początku trwożny i przelękły,
Ośmieli się: już kłódki, już zawiasy pękły;
Skradł skarbiec, zniknął z oczu, a odmienny stanem,
Przez kradzież (jak to teraz) zostanie i panem”.
„A któż to teraz okradł?” „Nie odpowiem snadnie,
Raczej pytaj, mój bracie, kto teraz nie kradnie.
Stracił ten kunszt odrazę, przemyślnych oświeca³¹¹,
Dla głupich, dla ubogich tylko szubienica;
Inaczej o tych rzeczach świat mądry rozumie,
Nie karzą, że kto okradł, lecz że kraść nie umie.
Ale to nie o sługach. Zwyczajne u dworu
Są stopnie: jedne zysku, a drugie honoru.
Jaśnie wielmożny tyran, bożek okoliczny,
Dla większej wspaniałości raczy mieć dwór liczny.
Stąd wyższe urzędniki, niższe posługacze:
Pan koniuszy, co bije, masztalerz, co płacze,
Pan podskarbi, co kradnie, piwniczny, co zmyka³¹²,
Sługa pieszy, dworzanin, co ma pacholika,
Pokojowiec przez zaszczyt wspaniałemu sercu,
A dlatego że szlachcic, bierze na kobiercu³¹³;
Pan architekt, co planty bez skutku wymyśla,
Pan doktor, co zabija, sekretarz, co zmyśla,
Pan rachmistrz, co łże w liczbie, gumienny³¹⁴, co w mierze,
Plenipotent, co w sądzie, komisarz³¹⁵, co bierze
Więcej jeszcze, jak daje, a złodziejów mniejszych
Kradnąc³¹⁶, sam jest użyty do usług ważniejszych;
Łowczy, co je zwierzyne, a w polu nie bywa,
Stary szafarz, co zawsze panu potakiwa.
Pan kapitan, co Żydów drze, kiedy się proszą,
Żołnierze, co potrawy na stół w gale³¹⁷ noszą,
Kapral, co więcej jeszcze kradnie niż dragani,
I dobosz, co pod okna capstrych tarabani,
A kiedy do kościoła jedzie z gronem gości,
Bije w dziurawy bęben werbel jegomości³¹⁸

Złodziej

Dwór, Szlachcic

³⁰⁸wziętek — tu: zapłata. [przypis redakcyjny]

³⁰⁹snadnie — łatwo. [przypis edytorski]

³¹⁰widocznie — jawnie. [przypis redakcyjny]

³¹¹oświeca — nadaje blasku. [przypis redakcyjny]

³¹²zmykać — ściągać, kraść. [przypis redakcyjny]

³¹³„Pokojowi była to służba pałacowa, jednakowo ubrana, zawsze przy pałaszach, stojąca za panem, panią i gośćmi z talerzami u stołu; tym się często trafiło leżeć na kobiercach”. (J. D. Ochocki, *Pamiętniki*, s. 93). Chłostę na kobiercu odbierali pokojowi w odróżnieniu od chłopów, którym taki przywilej nie przysługiwał. [przypis redakcyjny]

³¹⁴gumienny, co w mierze — do obowiązków gumiennego należało kontrolowanie miary dostawianych lub wydzielanych z pańskiego spichrza plonów. [przypis redakcyjny]

³¹⁵komisarz — administrator, urzędnik do specjalnych zleceń. [przypis redakcyjny]

³¹⁶kraść — okraść. [przypis redakcyjny]

³¹⁷gala — uroczystość dworska, biesiada. [przypis redakcyjny]

³¹⁸Zwyczajne u dworu... — magnaci urządzali swoje dwory na wzór dworu królewskiego, ustanawiając szeregi urzędów. Obok oficjalistów, którzy byli płatni, hierarchia dworska obejmowała również nie obarczonych żadnymi stałymi funkcjami dworzan, z których część związana była jednak z dworem służbowo, przeważnie na całe życie, i pobierała wynagrodzenie zależnie od ilości posiadanej służby i koni. Cały dwór, liczący niekiedy kilkaset osób, dzielił się zasadniczo na dwie części: właściwy dwór szlachecki i służbę pochodzenia plebejskiego. I tak np. oficjalnie zarządzał stajnią pańską koniuszy, w rzeczywistości wyręczający się masztalerzami, starszymi stajennymi. Pośrednie stanowisko na dworze zajmowali specjaliści, np. architekci, lekarze, muzycy, którzy jako

Mają króle marszałków; co być królem może,
 Jak ma być bez marszałka? Gale i podrozę
 Szlachci dumny urzędnik³¹⁹, namiestnik powagi,
 Wicetyran. Bez niego i chłosty, i plagi
 Nie miałyby zaszczytu³²⁰. On kary rozdawca,
 On rozrządził męczeństw, on katowni sprawca.
 A jak niegdyś przed rzymskim konsulem topory
 Niosły kar wykonacze, bezwzględne liktory³²¹,
 Tak przed srogim marszałkiem sążniste pajuki³²²
 Niosą skórom pamiętne boćkowskie kańczuki³²³.
 Wchodzi. Zewsząd jęczenia i płacze się wznoszą,
 Oprawcy gdy rozkazy srogie nędnym głoszą.
 Dom się wrzaskiem napęlnia; płacz sług pana cieszy;
 Wspaniały jękiem nędnym, płaczem służnej rzeszy,
 RzUCA groźnym spojrzaniem nieszczęśliwe losy,
 Karmią słuch neronowski płaczliwe odgłosy;
 A w powszechnym nieszczęsnej czeladzi ucisku,
 Gdy przekłęstw, narzekania dań odnosi w zysku,
 Czuje, że pan, bo gnębi. Jestże usłużony?
 Bynajmniej, szczęścia tego nie znały Nerony.
 Służ wiernie, kto kocha, nie ma sług, kto dręczy,
 Niewolnik, co pod jarzmem obelżywym jęczy,
 Dźwiga ciężar w przekłęstwie na tego, co włożył.
 Klnie los, co się tym zjadłej dla niego nasrożył,
 Tym dotkliwszym, odjąwszy wolność, skarał stanem,
 Gdy kazał temu służyć, co nie wart być panem”.

Pan, Przemoc, Sługa,
 Władza

Los, Niewola, Pan, Sługa

Gracz

Słusznie niżnik czerwieny³²⁴, a kinal³²⁵ z nazwiska,
 Uczczony matedorstwem³²⁶. Jemu kart igrzyska
 Winniśmy; a walecznym dumne bohaterem,
 Wyszy na świat szulery pod wodzem Lahirem³²⁷.
 Tak się zwał ten, co pierwszy dla zabawnej współki
 Pod różnymi barwami zebrał cztery pułki
 I każąc się bić lalkom, głupiego gdy bawił,

przeważnie cudzoziemcy nie byli szlachtą, korzystali jednak z przywilejów dworzan. [przypis redakcyjny]

³¹⁹Szlachci dumny urzędnik — wzorem dworu królewskiego marszałek na dworze pańskim był mistrzem ceremonii biesiad i przyjęć. „Marszałek dworu musiał być koniecznie posesjonatem i jakim urzędnikiem powiatowym lub wojewódzkim; on zastępował gospodarza domu, pod jego dependencją byli dworzanie, w ścisłym bardzo dozorce pokojowce, paziowie, cała barwa (tak wówczas zwano liberią) i kuchnie”. (J. D. Ochocki, *Pamiętniki*, s. 94); szlachcic — upiększać, wywyższać. [przypis redakcyjny]

³²⁰zaszczyt — powaga, szacunek. [przypis redakcyjny]

³²¹„Liktrowie, rodzaj woźnych i sług przedniejszych urzędników rzymskich, nosili je [tzw. fasces — pęk różg około drzewca toporowego uwiniony] w ręku przed urzędnikami. Że zaś ci liktrowie byli egzekutorami sentencji kryminalnych, a według zwyczaju rzymskiego winowajcy przed egzekucją różgami byli bici [...], naówczas odwiązywał liktor pęk różg od topora na smaganie winowajcy, toporem zaś głowę ucinał”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*, s. v. Fasces). [przypis redakcyjny]

³²²pajuk — bogato ubrany służący. „Służby tej używano tylko w domu, w pokojach; dobierano do niej ludzi wysokiego wzrostu, pleczystych, z dużymi wąsami”. (J. D. Ochocki, *Pamiętniki*, s. 96.) [przypis redakcyjny]

³²³nahajki, dyscypliny, wyrabiane w podlaskim miasteczku Boćki, znane współcześnie pod nazwą „boćkowskiego monitora”. [przypis redakcyjny]

³²⁴niżnik czerwieny — walet kierowy. [przypis redakcyjny]

³²⁵kinal — walet atutowy. [przypis redakcyjny]

³²⁶matedorstwo — starszeństwo w kartach; *matador* — najstarsza karta atutowa. [przypis redakcyjny]

³²⁷*Labir* — Etienne de Vignoles (1390–1433), znany bardziej pod nazwiskiem La Hire, jeden z przywódców wojsk króla francuskiego Karola VII; nazwiskiem jego ochrzczono we Francji waleta kierowego. Tradycyjne przypisywanie La Hire’owi wynalezienia kart do gry nie jest zgodne z prawdą historyczną. [przypis redakcyjny]

Wszystkim jego następcom kunszt zacny objawił.
Weszły karty w potrzebę tak jak innych wiele,
o których dziwacki wymysł gdy ludziom udziela,
Płaciemy haracz modzie. Stąd tyrany nowe,
Króle winne, czerwienne, żółędne, dzwonek³²⁸,
Bez względu na poddanych majątku ostatki
Coraz cięższe wkładają jarzma i podatki.

Łask pańskich (jak zazwyczaj) rywale, rywalki,
Dworzany — niżnikowie, faworytki — kralki³²⁹,
Zawždy w wojnie, a z nimi i ich adherenci³³⁰,
Biją wszystkich, skoro się ich kolor wyświęci³³¹.

Król najstarszy u innych; nasz jarzmu niezdolny,
Pod tuzem³³² jak pod prawem sadza go lud wolny.
Bije więc wstępnym bojem i króle, i kralki,
A my głupi, co gramy, płaciemy za lalki.

I lalki nam też placą. Co ziemi i piędzi
Nie miał przedtem, dziś Marek hrabia na żółędzi³³³.
Z łaski malowanego króla jegomości
Posiada sumy, weksle, fanty, majątności.
Jako strumyk, co z letka po kamyczkach ścieka,
Nim się z niego tak znaczna ustanowi rzeka,
Iż ją majątek w żegludze żartkim porze³³⁴ wiosłem,
Tak szedł Marek do zbiorów szulerskim rzemiosłem.
Podłe są grów wspaniałych pierwsze towarzyszeki,
Chcesz przyjść do faraona³³⁵, trzeba zacząć w pliszki³³⁶,
Trzeba skrzętnym staraniem, gdy pora użyć,
Próbować różnych losów i w rusa³³⁷, i w bicza³³⁸,
A zacząwszy w ciskankę³³⁹ z chłopcy, po miesiącu
Kończyć z pany wśród luster grając po tysiącu.
Najśmielej wódz takowy do zwycięstwa zmierza,
Który się od prostego dosłużył żołnierza.

O wy, dusze wyborne i większe nad prawo!
Wspaniały punkt honoru co trzymając żwawo,
Zaufani, że na was cios kary nie natrze,
Na bankowym fortunę stawiacie teatrze,
A szacownej wolności stawając się wzorem,
Domy wasze stawiacie szulerstwu otworem.
Pozwólcie, dusze wielkie, dusze uwielbione,
Niechaj igrzysk Fortuny uchylę zasłonę.

³²⁸*Króle winne, czerwienne...* — staropolskie nazwy kolorów w kartach, obok których w XVIII w. wprowadzono nazwy francuskie: pik, kier, trefl, karo. [przypis redakcyjny]

³²⁹*kralka* — dama kierowa. [przypis redakcyjny]

³³⁰*adherent* — stronnik, poplecznik. [przypis redakcyjny]

³³¹*kolor wyświęci się* — zostanie kolorem atutowym. [przypis redakcyjny]

³³²*tuz* — as w kartach. [przypis redakcyjny]

³³³*Marek hrabia na żółędzi* — tj. na treflu, bo zdobył majątek szulerską grą w karty. Ironiczny tytuł hrabiego na żółędzi wystylizowany jest na wzór ówczesnych tytułów rodowych, np. Jacek hrabia Fredro na Pleszowicach i Hoczwi. [przypis redakcyjny]

³³⁴*porze* — pruje. [przypis redakcyjny]

³³⁵*faraon* — hazardowa gra w karty, niezwykle popularna w Polsce od czasów saskich. [przypis redakcyjny]

³³⁶*pliszki* — gra polegająca na rzucaniu czterech rozłupanych drewniek z gałęzi. Wygrana zależała od tego, czy ktoś rzucił do pary, tj. dwa drewnienka na stronę płaską, białą i drugie dwa na stronę półokrągłą lub wszystkie cztery na jedną stronę. [przypis redakcyjny]

³³⁷*rus* — gra w karty, w której ten wygrywał, kto miał trzy kolejne karty starsze lub jednego koloru [przypis redakcyjny]

³³⁸*bicz* — rodzaj popularnej gry karcianej. [przypis redakcyjny]

³³⁹*ciskanka* — gra pieniędzmi lub liczmanami: „orzel czy reszka”. [przypis redakcyjny]

Asamble³⁴⁰. Niosą karty i sztony³⁴¹, i marki,
 A jako bankierowie na walne jarmarki³⁴²,
 Zasiadają szulery w wielkie dzieła wprawne,
 Koło nich jak na smyczy pacjenty sławne.
 Ten nowy kabalista zaczyna kwerendy³⁴³,
 Stawił na piątkę z asem połowę arendy³⁴⁴,
 Tamten, zazdrosnym okiem patrząc na kolegę,
 Sypie na kralkę pełną pszenicy komięgę³⁴⁵.
 przegrał niżnik, ów niżnik, co się był tak wslawił,
 Zgniółł Antoni złoczyńcę i w komin wyprawił.
 Marcin damie łeb urwał za dwa łaszty³⁴⁶ żyta,
 Klnie Jędrzej nieszczęśliwy i zębami zgrzyta,
 A że sąsiad na takąż jak on kartę stawia,
 Dąsa się na sąsiada, mruży i przymawia.
 I ów przegrał i westchnął, a Jędrzej się cieszy.
 Coraz więcej zgromadza zysk szulerskiej rzeszy:
 Złoto brzęczy, ten daje, a tamten odbiera,
 Ów, że przegrał, za siebie coraz się obziera,
 Ktoś mu przyniósł nieszczęście. Piotr przegrał na kralkę,
 Byłby i więcej przegrał, szczęściem postrzegł balkę³⁴⁷,
 Posunął się, a miejsca gdy lepszego sięga,
 Już nietrwożny, jak siedzi, zgrał się do szeląga.
 Zgrał się, a nowy Tytan³⁴⁸, zjadłością rozżarty,
 Jak Ossę i Pelijon rzucił w górę karty;
 Wzywa, a w perorach³⁴⁹ żwawo rozpoczętych
 Błuzni żywych, umarłych i grzesznych, i świętych.

Piotr więcej jeszcze przegrał, przecież się uśmiecha,
 Śmiech w uściech, a łzy w oczach, więc tajemnie wzdycha.
 Żal dokucza, wstyd bronii; trójka nieszczęśliwa,
 Trójka niegdyś pomyślna, a teraz zdradliwa,
 Poczwońnym złym padnięciem zgubiła go marnie,
 Osierocone złoto chciwy bankier garnie.
 Nie masz czasu i żegnać miłe towarzysze,
 Poszedł smutny, siadł w kącie i satyry pisze.
 Pisz, bracie! dobre będą, piękne i zbawienne.

W drugim kącie, na losy płaczący odmienne,
 Co największą pociechą strapionego gracza,
 Znalazł Łukasz nieszczęsnych awantur słuchacza.
 Za nic Rzymu i Aten sławne oratory,

Los, Pieniądz, Zabobony

Kłęska, Los

³⁴⁰Asamble — bale, reduty były miejscem szczególnie wysokiej gry w karty. [przypis redakcyjny]

³⁴¹sztony — liczmany, znaczki metalowe lub kościane zastępujące umownie pieniądze w grze. [przypis redakcyjny]

³⁴²bankierowie na walne jarmarki — kontrakty, wielkie doroczne zjazdy szlachty dla dokonywania transakcji handlowych. Na kontraktach bywali również przedstawiciele bankierów warszawskich, zwanych także wekslarzami. [przypis redakcyjny]

³⁴³kwerendy — poszukiwania, badania. [przypis redakcyjny]

³⁴⁴Kitowicz pisze: „Zrobił się z tej gry wielom stopień do fortuny, wielom do upadku, gdy w profesję [zawód] szulerów, przedtem wżgardzoną i tylko między małym ludem zachowanie mającą [...] weszli ludzie dystyngowani, a nawet najwięksi panowie stali się szulerami, ogrywając jedni drugich nie tylko z gotowych pieniędzy, ale nawet z nieruchomości, z dóbr, z klejnotów i całej fortuny. Kiedy na jedną kartę wolno było stawić i tysiąc czerwonych złotych, i sto tysięcy, i przez jedne noc można było miernie majątnemu lub synowi szlachcica, wyprawionemu do dworu albo do palestry, ograć się do koszuli”. (J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, s. 577). [przypis redakcyjny]

³⁴⁵komiega — statek rzeczny do spławiania zboża. [przypis redakcyjny]

³⁴⁶łaszt — dawna miara towarów sypkich, równa około 3840 l. [przypis redakcyjny]

³⁴⁷szczęściem postrzegł balkę — według rozpowszechnionego wśród karciarzy przesądu miejsce pod belką w suficie przynosi nieszczęście w grze. [przypis redakcyjny]

³⁴⁸nowy Tytan — według mitologii starożytnej walczący z Zeusem Olbrzymi (już w starożytności myleni często z Tytanami) spiętrzyli szczyt Pelion na górze Ossie, aby dostać się na Olimp. [przypis redakcyjny]

³⁴⁹perora — długie rozwlekłe przemówienie. [przypis redakcyjny]

Naówczas kiedy szuler płacziwe perory
 Rozpoczyna wyborym sposobem i kształtem:
 Jakim los rozjuszony niesłychanym gwałtem
 Srożył się, jak tylekroć szczęsne i wygrane,
 Owe karty z kabały, karty doznawane,
 Odmieniły się wszystkie, odmieniły nagle,
 A gdy dał wiatr pomyślny w rozpuszczone żagle,
 Gdy już okręt ku mecie dążył w bystrym biegu,
 Gdy już portu dotykał, rozbił się na brzegu.
 Rozbił się! — Umilkł mówca — westchnął, głową kiwnął,
 Rozbił! — powtórzył słuchacz i żałośnie ziewnął.
 Wrzask. — O co? — Jak nie wrzeszczyć. Zyski oczywiste
 Stracił Jan. Wielkim głosem wotum³⁵⁰ uroczyście,
 Co w zakłębieniu wskroś serce słyszających przenika,
 Czyni, że grać nie będzie... i stawia niżnika.
 Stawia zdrajcę, co tyle złota na bank wegnał,
 Stawia na pożegnanie; przegrał... nie pożegnał,
 A losów nieszczęśliwych dopełniając miarki,
 Pozbywszy gotowizny gra teraz na marki.
 Źle rzecz sądzić z pozorów. O marki, o sztony!
 Któż by zgadł, żeście czasem warte milijony.
 Spytaj Jana, opowie, kościanymi znakami³⁵¹
 Jak z sług pany, a z panów stały się żebraki.
 Piotr kontent. Piotr, co wczoraj trzysta nie żałował.
 Dziś wziął rewanż; trzy wygrał, do kieszeni schował.
 Oszukał, bo grać przestał, tych, co wczoraj zgrali³⁵²,
 Jęczą nad srogą zemstą, więc się ich użali:
 Niech wygrane odbiorą. Stawił — przegrał, drugą —
 I ta poszła. Nie bawiąc z odgrywaniem długo,
 Co chciał pocieszyć niby zawstydzone franty,
 Dał pięćset w gotowiznie, a tysiąc na fanty³⁵³.
 Przegrał, lecz pięknie przegrał, nie oszczędza zbioru³⁵⁴,
 Ale przegrał na słowo, a to dług honoru.
 Niech głód mrą³⁵⁵. niech klną pana służący niepłatni,
 Żebrak on na potrzeby, na zbytki dostatni.
 Pierwszy dług kart u niego niż zasług, niż cnoty,
 Woli płacić za kralkę niż wspomóc sieroty.
 Nie kazał tak król polski, lecz kazał czerwienny,
 A zbytek, coraz w głupich zapędach odmienny,
 W tym tylko jest stateczny, że niecnotę wdzięczy.
 To nie honor zapłacić, gdy sierota jęczy,
 Kiedy płacze rzemieślnik, sługa strawion pracą,
 A honor, gdy się zbytki i niecnoty płacą?
 Jan objął po rodzicach majątność dostatnią,
 Wjechał w miasto, a wpadłszy w filutowską matnię,
 W takie go facyjendy³⁵⁶ wprawił kunszt łotrowski,
 Że w rok poszły intraty i sumy, i wioski.
 Cóż teraz czyni? Oto widząc w worku pustki,
 Z szóstek robi siódemki, a z siódemek szóstki.
 Żyje więc jeszcze lepiej, niż kiedy był panem,

Bogactwo, Pan, Sługa,
Skapiec

³⁵⁰wotum — ślubowanie, przysięga. [przypis redakcyjny]

³⁵¹kościane znaki — sztony, licznym z kości. [przypis redakcyjny]

³⁵²zgrali — zgrali się. [przypis redakcyjny]

³⁵³na fanty — w zastaw. [przypis redakcyjny]

³⁵⁴zbiór — majątek. [przypis redakcyjny]

³⁵⁵głód mrą — umierają z głodu. [przypis redakcyjny]

³⁵⁶facyjenda — spekulacja, afera. [przypis redakcyjny]

A terazniejszym dobrze dyrygując stanem,
Kto wie, jeśli co przegrał, nazad nie odkupi.
A jak zdradę postrzegą? Albo to Jan głupi;
Wyćwiczył się on nieźle. Są mistrze uczeni,
Co kiedy zechcą, żołądz uczynią z czerwieni,
Co pamfila skinalą³⁵⁷, a gdy karta zmyka,
Z króla kralkę uczynią, a z tuza niżnika.

Świat się przepolerował. Bogdajby był dziki,
Bogdaj wiecznie przepadły tuzy i niżniki!
Dla głupich się zaczęły, mądrzy je przejęli
I co by się kartami bawić tylko mieli,
Tracą na nich czas drogi, majątek i cnotę,
A zbrodni filutowskich przejmując ochotę,
Oszukani, utratni, zdrajcę i oszusty
Płacą głupstwu dań zdrzierstwa, zbytków i rozpusty.

Upadek, Zabawa

Palinodia³⁵⁸

Na co pisać satyry? Choć się złe zbyt wzniosło,
Przestańmy. Świat poprawiać — zuchwałe rzemiosło.
Na złe szczerść wychodzi, prawda w oczy kole;
Więc już lajać przestanę, a podchlebiać wolę.
Których więc grzbiet niekiedy, mnie rozum nawrócił³⁵⁹,
Przystępujcież, filuty, nie będę was smucił.

Pochlebstwo, Prawda

Ciesz się, Piętrze, zamożny, ozdobny³⁶⁰ i sławny,
Dobrym kunstem urosłeś, nie złodziej, lecz sprawny,
Nie szalbierzu, lecz dzielny umysłów badaczu,
Nie zdrajco, ale z dobrej pory korzystaczu,
Nie rozpustny, lecz w grzeczne krotofile płodny,

Przystąp, Piętrze, bezpiecznie, boś pochwały godny³⁶¹. Ciesz się, Pawle. Oszukać to
kunszt doskonały,

Ojczyzna

Tyś mistrz w kunście, więc winne odbieraj pochwały.
Fraszka Machijawelów wykręty i sztuki³⁶²,
Przeniosłeś głębokością tak zacnej nauki
Wytworność przeszłych wieków. Uczniów ci przybywa,
Winszuję ci, ojczyzno moja, bądź szczęśliwa.

Janie zacny, coś ojców majątność utracił,

³⁵⁷*pamfila skinalą* — waleta treflowego zamięnią w atutowego (kinala). [przypis redakcyjny]

³⁵⁸*Palinodia* — grecka nazwa utworu odwołującego wszystkie stawiane komuś zarzuty. Przykładem odwołania jest *Pieśń 16* z ks. I Horacego, w której stara się on zjednać kochankę obrażoną uprzednio złośliwą satyrą: „Nad piękną matkę gładza jeszcze coko! / Znam, żem przewinił wolnym rymem; którą / Chcesz włoż nań karę: czy komina warty, / Czy, by po morzu błędne gonil karty. / (.....) / Poprzestań żalów; i mnie w wieku młodym, / Niebacznym bystra krew była powodem; / Kiedym się gniewnym uniesiony błędem, / Rzucił za piórka ostrego zapędem. // Już ci przyrzekam na sumnienie moje, / Że jadowite żądło mu przykroję / I wziętą z zyskiem przywrócę ci sławę, / Rzuć tylko na mnie oczy twe łaskawe.” (Przekład A. Naruszewicza, tytuł: *Do Panny* [w książce:] A. Naruszewicz, *Dzieła*, Warszawa 1778, t. IV, s. 17–18). Tytuł *Palinodia* (w wyd. Dmochowskiego tytuł *Odwolanie*) jest użyty przez Krasickiego w sensie ironicznym i jak cały utwór nie jest odwołaniem. [przypis redakcyjny]

³⁵⁹*Których więc grzbiet... nawrócił* — tj. chłosta. [przypis redakcyjny]

³⁶⁰*ozdobny* — strojny, wykwintny. [przypis redakcyjny]

³⁶¹W brulionie satyry przekreślił Krasicki dalszy ciąg charakterystyki filuta: „Dogodziłeś twym żądom, a gdyś sztucznie szeptął, / Choć (jak mówią niektórzy) wszystkiś względy zdeptał, / Ja nie wierzę. Statysto, zacny i ostrożny! / Wielkim jesteś człowiekiem, boś jaśnie wielmożny.” (I. Krasicki, *Satyry i listy*, s. 120). [przypis redakcyjny]

³⁶²*Machijawelów wykręty i sztuki* — Niccolo Machiavelli (1469–1527), polityk i historyk florencki, „sławny przez swoje polityczne, ale wykrętne i rzetelności przeciwne pisma”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Jako teoretyk władzy absolutnej zalecał panującym zręczność, przebiegłość i bezwzględność, nie krępowaną żadnymi normami etycznymi. [przypis redakcyjny]

Fraszka złoto, masz sławę, masz tych, coś z bogacił.
 Brzmi wdzięczność, miło słuchać, choćby i o głodzie.
 O szczęśliwa ojczyzno! szczęśliwy narodzie!
 Masz umysły wyborne, dusze heroiczne,
 Zewsząd wielkie przykłady, wspaniałe i liczne,
 Zewsząd... Po cóż te śmiechy? Niech Zoil³⁶³ uwłacza,
 Niechaj zjadliwe pióro w żółci coraz macza,
 Nie przeprze. Ci, co satyr udali się drogą,
 Mszczą się na wielkich, że być wielkimi nie mogą.
 Ta pobudka, co bardziej niż żarliwość wzrusza,
 Wzbudziła Juwenala³⁶⁴ i Horacjusza³⁶⁵.
 Kiedy pod pretekstami obyczajów zdrożnych
 Targali się wśród Rzymu na jaśnie wielmożnych,
 Gdy szydzili z konsulów³⁶⁶ mimo ich topory,
 A co skarb (jak zazwyczaj) okradły kwestory³⁶⁷,
 Choć nie kradli otwarcie, byli poławiani.
 Augury³⁶⁸, z charakteru chociaż poważani,
 Chociaż w mocy, w kredycie³⁶⁹ bywali ustawnie,
 Choć ostrożnie grzeszyli, łajano ich jawnie.
 Nie wiedzieli prostacy, że co lud obchodzi³⁷⁰,
 Że co małym nie wolno, to wielkim się godzi,
 Nie chcieli raczej wiedzieć; a zajadłość wściekła,
 Skoro się w pierwsze stopnie zuchwale zaciekła,
 Nie patrząc na osoby, lecz ścigając zdrajcę,
 Z wśród kościoła, senatu brała winowajcę.
 Ale też z mody wyszli, mało je kto czyta,
 A co komu do tego, kto był hipokryta,
 Kiedy żył Juwenalis, na przymówki skory,
 Co stąd Persjuszowi³⁷¹, że kradły kwestory?
 Żle czynił, że się na nie z satyrą ośmielił;
 Kto wie, milcząc czyby się z nimi nie podzielił.
 Jak naówczas, tak teraz mało kogo wzrusza,
 Że augury gorszyły za Horacjusza,
 To przywilej urzędu. Dumny a bogaty,
 Nie dla wróżki³⁷² żył augur, ale dla intraty.

Kara, Pozycja społeczna,
 Sprawiedliwość

³⁶³Zoil — „krytyk niepomiarowany, oszczerca swego wieku ludzi uczonych. Jego imię stało się powszechną nomenklaturą nieprawych krytyków. Żył za czasów Ptolomeusza Philadelfa, króla Egiptu”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). [przypis redakcyjny]

³⁶⁴Juwenal — Iunius Decimus Iuvenalis, satyryk rzymski z I w. n. e., słynny z krytyki warstwy rządzącej ówczesnego Rzymu. „Pisarz ten satyr, wszystkich innych w zwięzłości i wytworze przewyższył” — mówi o nim Krasicki w dziele *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, nazywając go równocześnie „żarliwym obyczajów strażnikiem i obrońcą”. (I. Krasicki, *Dzieła prozą*, t. III, s. 176). [przypis redakcyjny]

³⁶⁵Horacjusz — Quintus Horatius Flaccus (63 p. n. e.—8 n. e.), poeta rzymski, autor liryk, satyr i listów, o którym Krasicki powiedział, że jest „najslawniejszy w rodzaju swoim rymotwórca”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). [przypis redakcyjny]

³⁶⁶konsul — „w czasie Rzeczypospolitej Rzymskiej najwyższa władza do roku tylko trwająca; dwóch zaś corocznie konsulów obierano”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Asystą konsulów było 12 liktorów, o których por. Pan niewart służby, przyp. do ww. 103–104. [przypis redakcyjny]

³⁶⁷kwestor — w starożytnym Rzymie urzędnik zarządzający skarbem państwa. [przypis redakcyjny]

³⁶⁸Augury — „u Rzymian zwali się kapłani, którzy z lotu ptaków czynili wieszczbiarstwa. Rozciągały się te wieszczby [...] do sposobu jedzenia lub krzyków ptaszyc. Zabobonność ta powszechna prawie była u wszystkich narodów. [...] Augures u Rzymian z najznamienitszych obywateli wybierani bywali”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Wróżb nadużywali często augury do celów osobistych i politycznych. [przypis redakcyjny]

³⁶⁹kredyt — zaufanie, wiara. [przypis redakcyjny]

³⁷⁰co lud obchodzi — co lud oburza. [przypis redakcyjny]

³⁷¹Persjusz — Aulus Persius Flaccus (34–62 n. e.), satyryk rzymski z okresu cesarstwa. Piętnował zepsucie moralne i obyczajowe współczesnego Rzymu i przeciwstawiał mu starożytną cnotę. „Satyry jego wiadomości wieków naszych doszły i między wyborniejszymi rzymskimi autorami dały mu miejsce” (*Zbiór potrzeb. wiad.*). Wiersze satyry dotyczące Persjusza nie są zgodne z rzeczywistością. (S. Skimina, *Persjusz w Polsce*, Toruń 1952, s. 55). [przypis redakcyjny]

³⁷²wróżka — wróżba. [przypis redakcyjny]

Pretor³⁷³ że w trybunale niekiedy pobłądził,
Tym gorzej przegranemu; kto wygrał, osądził,
Że pretor sprawiedliwy. A poeta za co
Głos podniósł? Nieźle milczeć, czasem za to płacą.
Tak by nam czynić; ale łatwiej z paszczy wilczej
Łup wyrwać niż dokazać, że poeta zmilczy.

Sędzia, Korzyść, Poeta,
Prawda

Więc gdy milczeć nie mogę, tak jak przedsięwziąłem,
Każdego w szczególności, wszystkich chwałę wspołem.

Jak Piotr, Paweł z osobna, mnogimi orszaki
Przystępujcie, szulery, oszusty, pijaki,
Hipokryty, piniacze; niech każdy przychodzi,
Stratni³⁷⁴, skępcy, filuci, i starzy, i młodzi,
Zgoła, kogom ukrzywdził; ile tylko zdołam,

Cnota, Kobieta, Upadek

Przychodźcie, com niebacznie powiedział, odwołam. Do czegoś w polerownym tym
wieku przywykła,

Płci piękna, czyn krok pierwszy. Cóż wstyd? — Marność znikła³⁷⁵.

Co honor? — Mistrz dziwaczny i tyran ponury.

Oswoiłyście cnotę, już innej natury:

Zgodziła się z wdziękami, a co niegdyś dzika,

Już pieszczotom niesprzeczną i modzie przy wyka. Bogdaj ów czas szczęśliwy nigdy
był nie mijał³⁷⁶,

Pijaństwo, Król, Państwo,
Szczęście

Kiedy się król ze trzema stanami³⁷⁷ upijał!

Nie być, prawda, rządów, lecz było wesoło.

Wróćcie się, dobre wieki, niech pogodne czoło

Oznacza wewnętrzną radość. Trunek troski goi,

Trunek serca orzeźwia, trwogę uspokoi

I będziemy szczęśliwi. Dobrej chwile dawce,

Bierzcie, co wam należy, chwałę, marnotrawce;

Dobroć serca w was mieszka, czynicie szczęśliwych,

Na cóż ranę rozjątrzać w pismach uszczypliwych?

Dusze słodkie, dość kary. Śmiech krótki, płacz trwały,

Nie satyr, lecz pociechy godności i chwały. Stracił Tomasz majątność, lecz kraj przy-
ozdobił;

Bogactwo

Pałac został, tapicer na meblach zarobił.

Przeniósł pysznym ogrodem Francuzy i Włochy³⁷⁸,

Nie miał, prawda, pszenicy, ale miał karczochy³⁷⁹.

Zgoła pięknie z nim było. Żle z skąpymi wszędzie,

Przecież i tych nie gańmy, a choć w zdrożnych rządzie

Skąpiec

Górne miejsce trzymają, choć dzicy, nieczuli,

Z wstydu, względów i cnoty chociaż się wyzuli,

Przecież się czasem zdadzą. Płużne³⁸⁰ te bydłeta

Orzą, kto inny zbiera. Stąd hojne panięta,

Co spasłe głodem ojców, na dowód wdzięczności

Śmieją się z fundatorów swojej wspaniałości.

Niech się śmieją do woli; równie to los dzieli,

Przyjdzie czas, gdy się i z nich drudzy będą śmieli,

³⁷³ Pretor — „urzędnik Rzeczypospolitej Rzymskiej, najpierwszy w dostojeństwie po konsulach, jego obo-
wiązek był sędzić sprawy obywatelów”. (*Zbiór potrzeb. wiad.*). [przypis redakcyjny]

³⁷⁴ Stratni — utracjusze, marnotrawcy. [przypis redakcyjny]

³⁷⁵ znikły — znikomy, nietrwały. [przypis redakcyjny]

³⁷⁶ Bogdaj ów czas szczęśliwy... — aluzja do panowania Sasów, a szczególnie Augusta II, który urządził orgie
pijackie w czasie rozjazdów po kraju dla skaptowania sobie stronników w czasie walki o tron ze Stanisławem
Leszczyńskim. [przypis redakcyjny]

³⁷⁷ trzy stany — król, stan senatorski i rycerski. [przypis redakcyjny]

³⁷⁸ Zakładanie wielkich modnych ogrodów było bardzo kosztowne i przyczyniało się niejednokrotnie do ruiny
gospodarcze] nierozważnych amatorów ogrodnictwa. [przypis redakcyjny]

³⁷⁹ karczochy — delikatna jarzyna, podawana jako potrawa luksusowa. [przypis redakcyjny]

³⁸⁰ Płużne — pracujące bardzo ciężko, jak przy pługu. [przypis redakcyjny]

Ja chwałę. W czym złe karty? Kto przegrał, ten gani.
Ci, co do tego stanu nie są powołani,
Próżno bluźnią. Że dobre, wypróbuję snadnie;
Wojciech, ów sławny Wojciech, kiedy gra, nie kradnie.
Niechby grał, niechby grali oszusty, matacze,
Hipokryty, złodzieje, rozpustni, pieniacze,
Mniej by było szkarady. Dwór? To źródło cnoty,
Dwór cecha³⁸¹, gdzie się wielkie próbują przymioty,
Dwór szkoła uczciwości, skarbnica poloru,
Zgoła, cokolwiek dobrze, to wszystko u dworu:
Więc grzeczne Sokratesy, Platony dorodne,
Pełne wdzięków Seneki, Cyclerony modne,
Solony manijerne³⁸², Epiktety sprawne³⁸³,
Tacyty żartobliwe, Katony zabawne³⁸⁴
U dworów się wylęgły; a nas, prostych, rzesza
Na hołd tym wielkim duszom zdziwiona pospiesza
I ja biegnę za gminem, ile mogę zdołać.

Dwór, Ironia

Lecz nie dosyć przeprosić, nie dosyć odwołać.
Niechaj pozna świat cały z daleka i z bliska;
Kiedym ganił, tailem ganionych nazwiska.
Chwałę, niech będą jawni... Rumieniec?... Nie chcecie?
Zacny wstydzie! Osiadłeś na tych czołach przecie.
Cóż czynić? Nieznajomych czy w dwójnasób sławić?
Mówić? — czyli umilknąć? Tacić? — czy objawić?
Milczą. Szacowna skromność zdobi wielkie dusze.
Niechże sądzi potomność, a ja pióro kruszę.

³⁸¹ *cecha* — próba (wyznaczająca wartość metali szlachetnych). [przypis redakcyjny]

³⁸² *manijerny* — elegancki, wytworny. [przypis redakcyjny]

³⁸³ *prawny* — zręczny. [przypis redakcyjny]

³⁸⁴ *grzeczne Sokratesy...* — wymienionym tu postaciom starożytnych filozofów, mężów stanu, uczonych i pisarzy przypisuje Krasicki ironiczne cechy wprost przeciwne tym, którymi się odznaczyli się zgodnie z przekazaną tradycją. [przypis redakcyjny]

Ten utwór nie jest objęty majątkowym prawem autorskim i znajduje się w domenie publicznej, co oznacza że możesz go swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać. Jeśli utwór opatrzony jest dodatkowymi materiałami (przypisy, motywy literackie etc.), które podlegają prawu autorskiemu, to te dodatkowe materiały udostępnione są na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa – Na Tych Samych Warunkach 3.0 PL.

Źródło: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/satyry-czesc-pierwsza>

Tekst opracowany na podstawie: Ignacy Krasicki, *Satyry i listy*, oprac. Zbigniew Goliński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, wyd. 1, Wrocław, 1958

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Marcin Hernas.

Okładka na podstawie: See-ming Lee 看看 SML@Flickr, CC BY-SA 2.0

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Nowoczesna Polska – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Nowoczesna Polska, KRS 0000070056.

Pomóż uwolnić konkretną książkę, wspierając zbiórkę na stronie wolnelektury.pl.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły](#) na stronie Fundacji.